

Benda Kálmán

ADALÉKOK RIMAY JÁNOS ÉLETÉHEZ ÉS LEVELEZÉSÉHEZ

Az alábbi adalékokra más irányú levéltári kutatásaim közben bukkantam. Ezek a véletlenül előkerült adatok is tanúsítják, milyen fontos eredményeket hozhatna a családi, megyei és városi levéltárak rendszeres átnézése.

1. Rimay levele csömöri Zay Lőrinchez. Beckó, 1590. március 17.

Szlovák Központi Állami Levéltár. Pozsony. (Štátny Slovenský Ústredný Archív. Bratislava) A Zay család zayugróci levéltára. Magyar nyelvű levelek II. doboz 331. sz. A levél és a címzés is Rimay sk. írása. A levél zárlatán Rimay papírfelzetes címeres gyűrűspecstje.

Ez a költőnek eddig előkerült legkorábbi levele. Címzettje, Zay Lőrinc, a báróságot megszerző Ferencnek (1498–1570) Garai Borbálától született fia. Életéről szinte semmit sem tudunk. Pethő Gergely említi Rövid magyar krónikájában (Kassa 1729. 131.), hogy 1590-ben Esztergom közelében egy portyán török fogságba esett, s Nagy Iván adata szerint onnan csak 1598-ban szabadult. (Nagy Iván: *Magyarország családai*. XII. 335. 4. jegyz.) A Pethő által említett Esztergom környéki portyáról más forrásaink nem szólnak (Istvánffy sem), de ha Zay Lőrinc 1590-ben valóban török fogságba került, ez megmagyarázza, hogy Rimaynak miért csak ezt az egy levelét őrizi a Zay levéltár.

[Címzés a levél kültetén:] Magnifico Domino Laurentio Zay de Czemer etc. Domino mihi semper confidentissimo.

Zolghalatomott aianlom Nagysagodnak mint ennekem reghy io akarato byzodalmas vramnak. Az Istentől sok iokott kyvanok Nagysagodnak. Miért hogy eleitol foguan, mihelt Nagysagodnal esmeretem esett volna, hozzam nagy io akarattyat s kegittseget [!] vettem Nagysagodnak, noha immar nagy sok igybe forgott alapattal s-allapatok között remenseghem megis ugy persuadealtak, hogy Nagysagod el sem feletkezeth rolam es io akarattiat sem vonta meg tülem, ki alt keszeritetemis, hogy te Nagysagodnak iriak, s a[janla]nam¹ magamoth, hogy Nagysagod engemetis io akaro zolghaianak tartsiön, es időuel elebbi helyemet megh keresuen, ha ez földre hozza isten Nagysagodot, nagy ziuből zolgalok vram uthan² Nagysagodnak. Egy kis ok tartoztat, de addigh magamis meg kerestem volna Nagysagodot, es megh latogattam volna allapatiat. Tartsia megh az isten Nagysagodot. Datum Beczkouii,³ 17. Martii 1590.

Magnificae Dominationis Vestrae

servitor
Joannes Rimay etc.

Zay Miklos vramnakis⁴ en zommal aianlia zolghalatomott Nagysagod. Soos Peternet esmeri, iol tudom, ő Nagysaga, annak ő fianak nevezzen Nagysagod.⁵

¹ A papiros kilukadt. A hiányzó részt szögletes zárójelben pótoltam.

² Nem tudtam megállapítani, kit nevez Rimay urának.

³ Beckó, Trencsén megyében. Ekkor a lindvai Bánffyok tulajdonában volt. Annak viszont, hogy Rimay a Bánffyok szolgálatában állt volna, (így „urát” is esetleg e család tagjai közt keressük) nem találtam nyomát.

⁴ Zay Lőrinc féltestvére (anyja Zay Ferenc második felesége, Mindszenty Kata volt). L. NAGY Iván: i. m. XII. 333.

⁵ Madách Krisztina, Rimay édesanyja, Rimay György halála után poltári Soós Péterhez ment feleségül, aki valószínűleg testvére volt Soós Klárának, Zay Lőrinc legidősebb bátyja, Péter feleségének. L. NAGY Iván: i. m. XII. 335. és Turul 1889. 74. — a poltári Soós család nemzedékrendjén Nagy Iván sem Pétert, sem Klárát nem tünteti fel, i. m. X. 312.)

2. Mérey Zsófia levele Thurzó Györgyhez. Dátum nélkül. (Besztercebánya, 1606. március)
Besztercebányai Állami Levéltár, Biccsei Fiók (Státny Archiv v Banskej Bystrici. Pobočka v Bytči). Thurzó levelezés No 376. A levél kültetén a kézbesítés ideje: március 25. Az évet abból állapíthatjuk meg, hogy a levél Bocskait felségeli; ezt a címet az 1605. áprilisi szerencsi országgyűlés adta a fejedelemlnek. A levél Rimayval kapcsolatos részét mai helyesírással közöljük.

„Balassa Zsigmond azt írta volt — abban oly bizonyos legyen Kegyelmed, mint az fényes napban — az többi kezett Kassára Rimai Jánosnak és Keleemesi Mihálynak: nemhogy — úgy mond — az nyavalyás öcsémet (Kegyelmed keresztfiát értette), ezt kibocsátanám, de azt akarnám, hogy valaki urunknak ő felségének Bocskai [I] Istvánnak nem híve, mind kezünkben volna”

A levél írója Mérey Zsófia Czobor Pálnak, Thurzó sógorának volt az özvegye. (Nagy Iván: *i. m.* III. 206.) — Balassa Zsigmond (†1623), B. András és Mérey Anna — a levélíró Mérey Zsófia nényének — fia (Nagy Iván: *i. m.* I. 124. és VII. 412.) 1605-ben elfogatta édes öccsét, Imrét és a közölt levél íróját, Mérey Zsófiát, s arra hivatkozva, hogy a szerencsi országgyűlés végzése szerint azok, akik nem csatlakoznak Bocskaihoz, jószágukat vesztik, minden ingó és ingatlan vagyonukra rátette kezét. Bocskai először valószínűleg tanácsosai, Rimay és Kellemessy Mihály közvetítésével próbálta Balassát engedékenységre bírni, majd amikor ez nem vezetett eredményre, maga is írt neki. Csak Balassa választ ismerjük, melyben azon kesereg, hogy a fejedelem hitelt adott ellenségei vádaskodásának. Az igazság az — írja —, hogy öccse és nagynénje súlyosan megsértették őt, ezért vetette őket fogságra, de ha elégtételt adnak, kész őket szabadon engedni. (M. Országos Levéltár. A Balassa család lt. 1606. aug. 18.) Az 1606-os bécsi béke külön cikkelyben (12: 14) foglalkozott az ügygel, utasítva Balassa Zsigmondot, hogy rokonait eressze szabadon és vagyonukat bocsássa vissza. Végül Rudolf király hatalmaskodási perrel fenyegető levelére eresztette őket szabadon 1607 tavaszán (M. Országos Levéltár. M. Kir. Kancellária. Minutae Pragenses A—129. Fasc. 1. 1607, Fol. 5. — Az egész ügyet részletesen leírta Thurzó György titkára Závodszy György diáriumban: OSZK Kézirat-tár Quart. Lat. 357., 11. s köv. fol.)

Balassa Zsigmond különben halálosan gyűlölte Illésházy Istvánt és persze mindazokat, akik az ő köréhez tartoztak, így föltehetően Rimayt is. Illésházy figyelmeztette is 1606 augusztusában Thurzó Györgyöt: vigyázzon, nehogy Balassa elfogja levelezésüket, mert Bocskai-nál azonnal gyanúba keveri mindnyájukat. (Történelmi Tár 1900. 600.)

3. Bocskai István fejedelem 10 000 forint értékben zálogjogon Rimaynak adományozza Vásáropalaját és Pecsényédet. Kassa, 1606. április 3.

Consignatio bonorum per Bochkaium diversis personis tempore disturbiorum in scriptorum et obligatorum. Magyar Országos Levéltár. M. Kir. Kamara levéltára. Lymbus E-211. Series III. Saeculum XVII., Fasc. 24—25., Fol. 231., No. 10; egy másik példánya: Uo. M. Kir. Kancellária levéltára. Belügyi iratok. E—144. 1606 utáni, Fol. 565.

Az 1606-os bécsi béke úgy rendelkezett, hogy Bocskai birtokadományait az országgyűlés vizsgálja felül, addig maradjanak érvényben. A megadományozottak bemutatták irataikat, ennek alapján készült 1609 elején az a 70 adományt magában foglaló kimutatás, melyből a Rimayra vonatkozó bejegyzés így hangzik: „Inscriptiones domini Johannis Rimay super possessionibus Vasaros Palaita et Pechenied emanatae et pro florenorum 10 000 impignoratum, sub dato Cassoviae, 3. Aprilis 1606.”

Vásáropalajta a Hont megyei, később Palojtának nevezett három község közül valószínűleg Középpalajtával (Stredny Plachtina) azonos. Pecsened — Lipszky helységnévtára szerint — három volt Magyarországon: egy Nyitra megyében (egykorú szlovák nevén Pečenady), egy Sopronban (német nevén Pötsching), a harmadik pedig Trencsénben (Pečenany), a XVII. században azonban Pecsényédnek nevezték a Hont megyei szlovák Pečenice-t is (a dualizmus korában: Hontbesenyő), s hogy az adomány erre vonatkozhatott, azt valószínűsíti, hogy Thurzó Miklós 1607. nov. 6-i Rimaynak írt levelét „Pechenyecz” (Pecsenic)-re címezi (Ipolyi Arnold: *Rimay János államiratai és levelezése*. Bp. 1887. 158.).

Egyébként — ahogy Bocskai birtokadományainak nagyobb része — a Rimaynak tanácsosi és kancelláriai fizetésként 10 000 forint értékben zálogba adott két falu is egyházi tulajdon volt: az esztergomi érsekség birtokához tartozott. Érthető tehát, ha Rimay félt, hogy Bocskai halála után Forgách Ferenc érsek a király támogatásával visszaveszi tőle a két falut. (L. Illésházytól pártfogást kérő levelét, 1606. dec. 31. Eckhardt Sándor: *Rimay János összes művei*. Bp. 1955. 250.) Az adomány sorsáról további adataink nincsenek, de minden jel szerint a két falu a költő tulajdonában maradt. (Ezt bizonyítja Rimaynak a két birtok szolgáltatásairól 1609-ben készített kimutatása is: Eckhardt: *i. m.* 461.) Ebben az időben az esztergomi érsek-

ség nem állt úgy anyagilag, hogy a zálogösszeget letéve, a birtokot visszaváltsa. Viszont a XVIII. században már mindkét falut az egyház kezén találjuk, 1733 után Palojta a rozsnói, Pecsenyic pedig a besztercebányai káptalan tulajdonában van, ami valószínűsíti, hogy Rimay halála után, fiú utóda nem lévén, az érsek régi jogaira hivatkozva, beült a birtokba.

4. *Keresztury István levele Thurzó Györgyhöz. Ungvár, 1607. május 1.*

Besztercebányai Állami Levéltár. Bicsei Fiók (Štátny Archív v Banskej Bystrici. Pobočka v Bytči). Thurzó levelezés No 288.

Az 1607. július 25-ére meghirdetett pozsonyi országgyűlésen „valamely kicsin jószág dolgábul” kérvényt szeretne beadni, s ehhez kéri Thurzó támogatását. „Supplicatiómat Rymaj János uram kezében küldöttem.”

Hogy Rimay az 1607-es, végül is II. Rudolf magatartása miatt meghiúsult országgyűlésen jelen volt Pozsonyban, eddig csak valószínűsítettük Thurzó Miklós leveléből. (Ipolyi: i. m. 158.) Az persze, amit Ferenczi Zoltán gondolt (*Rimay János*. Bp. 1911. 65.), hogy az országgyűlésen „Illésházy meghívására” vett részt, naiv tájékozatlanság: személyes meghívót csak a főrendek és az országos tisztségviselők kaptak, de azok is a királytól. Rimay föltehetően Nógrád megye követeként ment Pozsonyba, de erre egyelőre még nincs bizonyítékunk. — Keresztury Istvánról csak annyit tudunk, hogy Ung megyei nemes volt, s Homonnai Bálintnak volt familiárisa. 1607 márciusában ő képviselte urát a kassai részgyűlésen. Nem valószínű, hogy rokona lett volna annak a Keresztury Andrásnak, akinek Rimayhoz írt levelét Ipolyi adta közre. (i. m. 157–158.)

5. *Jelenszky Gáspár levele Forgách Zsigmondhoz. 1607. november 9.*

Magyar Országos Levéltár. M. Kir. Kamara. Missiles E—204, Fasc. 24. Forgách Zsigmond.

„Im Tapolcsánrul érköztenek levelek, mellyeket Nagyságodnak odaküldöttem; ennek előtte pedig Rimay uramnak írt volt Nagyságod egy levelet, melyben Nagyságod valami türkizeket [= türkizeket] kért ő kegyelmétől, mely levelet itthon nem létemben Simon János vitt volt Rimay uramnak. Én akkor Gyöngyösön voltam. Rimaj uram megadta azokat a köveket, de most ettől az embertől nem mertem elküldeni, mivelhogy sok hitván hireink vadnak a hajdság felől. [...] Az losonci harmincados is alá készül, ő tőle elküldöm a köveket. Kettő az igen régi [kő, ...] vannak apróbbak is.”

Sem a levél írójáról, sem Simon Jánosról semmi közelebbit nem tudunk. Viszont valószínű, hogy Forgách ugyanezeket a türkizeket reklamálja 1607. nov. 9-i Rimayhoz írt levelében, ígérve, hogy „meg is adom az árát.” (Ipolyi: i. m. 159.)

6. *Rimay levele ismeretlenhez. [1608.] január 1.*

Körmöcbánya levéltára (Okresny Archív Žiar nad Hronom. Kremnica.) Fons. 26, Tom. II., Fasc. 4, No. 867. Egykorú, föltehetően német anyanyelvű személy által készített másolat.

A levél címzettjét nem ismerjük. Abból, hogy a levél Körmöcbánya város iratai közt maradt ránk, azt következtetjük, hogy valamelyik bányaváros főbírájához, vagy vezető tisztiveselőjéhez íródott, akiket Rimay az 1606-os kassai országgyűlésről személyesen ismerhetett. De íródhatott valamelyik megye alispánjához is. Hogy hivatalos személyhez szólt, azt valószínűsíti a levél végén olvasható utalás: Zólyom megyét is tudósította a dolgokról. Az 1607 novemberében kitört hajdúházadás legfrissebb eseményeiről tudósítja a címzettet. Hivatkozik az 1607. február elejétől kezdve Kassán tartózkodó Forgách Zsigmond császári biztos által küldött üzenetre, s beszámol a hajdúk és a felsőmagyarországi rendek megbízottai közt 1607. december legvégén, az Abauj megyei Ináncson megkezdett tárgyalásról. (Ezekre I. Majláth Béla: *A hajdúk kibékítési kísérlete Ináncson*. Bp. 1882.) Mindebből nyilvánvaló, hogy a levél dátuma: „új esztendőben, 1607” elírás 1608 helyett. A keltezés helyét nem ismerjük.

A levelet, mert valószínűleg diktálás után írt igen rossz, itt-ott értelmetlen másolat, amelynek ortográfiája Rimayra nem jellemző, a kiejtési sajtások megtartásával, mai helyesírással közlöm.

Szolgálatom ajánlása után, Istentől sok jókat kívánok Kegyelmednek.

Nagy Mihált, szolgálomat elbocsátám vala már innen, hogy Garai István megírkeztet Bosnyák uramtól.⁶ Mit írjon peniglen Bosnyák uramnak Forgáts uram Kassáról,⁷ annak mását

⁶ Bosnyák Tamás (1570–75 közt — 1634) 1606 októbere óta Füleik várának kapitánya. Garai Istvánt nem tudtam azonosítani.

⁷ Forgách Zsigmond, a bécsi béke értelmében Bocskai István halála után a királyi Magyarországhoz visszakérülő felsőmagyarországi megyék átvételére Kassára küldött biztosok egyike.

im odaküldetem Kegyelmednek. Azt itéli Bosnyák uram, hogy semmit nem kezdnek az hajdúkkal végezhetni ebbe a tractálásban,⁸ mert igen kopjások az hajdúk, az török es mellíjek állott immár, hozton hozzák az hírit, hogy feltírnek ismét Filekhez. Azt is írja: ma tuta⁹ ismét egy küvetem, kit Szenderőben küdtem vala, az futva szaladott, való dolgot egyebet szenderei kapitántól¹⁰ nem hozott, hanem azt mondotta neki: im látod, hogy ezerrel júnek reánk az hajdúk; megmondhatod: kapdosok, futokosok két felé, immár nem tudom mint leszen dolgok; azt sem szeretem az ielt [!] hogy az vármegyék kivetit kihatták az fridtraktálásból;¹¹ azt szerettem volna, hogy Rédeli uram¹² mellett voltanak volna azok is. Kegyelmed Bakó Tamás uramnak¹³ adja tutására [!] ezt a dolgot. Im Szólyam vármegyének¹⁴ is adom tu[dá]sára ezt a dolgot. Új esztendőben 1607.¹⁵

Rimai János

Az rimaszombatiak vitték vót kopjákat Nagy Andrásnak S. Péterre,¹⁶ visszaküldették ütét¹⁷ az kopjakkal; én is, úgy mód,¹⁸ az gyűvő héten od [!] leszek az hadakkal, bizonyossal higgyétek.

7. Rimay Sirmiensi Theodornak. (Alsósztrégova) 1610. szeptember 12.

Magyar Országos Levéltár. Budapest. A Sirmiensi család levéltára P—646. Fasc. 11., 25. tétel, 25—26. folió. A levél és a címzés is Rimay sk. írása. Zárlatán Rimay papírfelzetes címeres gyűrűsepcéjtje.

A levél szövegét Rimay leveleskönyvéből, dátum nélkül kiadta Ipolyi (i. m. 75—76.) majd innen Eckhardt (i. m. 325—326. l.) 1609-re keltezve és a címzett nevét Szerémire magyarosítva.

Az elküldésre került levél szövege lényegében azonos a másolati könyvben fennmaradttal. A levél legelején említett „Mihály tiszteletest” azonban a teljes nevén említi: „Reverendum Michaellem Solnensem”, tehát Eckhardt helyesen sejtette, hogy Zsolnai Mihály prédikátorról van szó. Kiseb, szinte csak ortografikus eltéréseket nem említve, lényeges, hogy a missilis keltezve van. A nyomtatott szöveg első bekezdésének utolsó szavai — „me totum dedico” — után következnek „Datae XII. Septembris MDCX.” Ezután viszont már csak az udvariassági formulák és az aláírás következnek. (Generosae Dominationis Vestrae addictissimus Jo. Rimaj), a leveleskönyvben olvasható utóírat szerű három sor („Eunt . . . Vale”) tehát hiányzik. A levél címzése: „Generoso domino Theodosio Sirmiensi etc., Domino amico et fautori suo obseruan-dissimo.”

Néhány szót a címzetről, Sirmiensi Theodorról. A család a Szerémségből származott, ősi birtoka Karom volt. Theodor apja, Sebestyén (aki még felváltva viselte a Bornemisza és a Sirmiensi nevet) 1554-ben kapta adományba I. Ferdinándtól a Trencsén megyei Szulovot. A család ettől kezdve viselte a karomi és szulovi előnevet, majd egyik ága a Szulyovszky családnévet. Theodor (az egykorú iratokban mindig Theodosius) posztumusz fia volt apjának, az 1550-es években születhetett (1573-tól már neki címzett levelet ismerünk), anyja Ujfalussy Jusztinia volt. (Nagy Iván: i. m. X. 225—226. és a hozzá írt levelek: Sirmiensi család levéltára. P—646. Fasc. 11., 25. tétel.) Nagy Iván szerint 1593-ban Trencsén megye alispánja, a levél-címzések tanúsága szerint 1602-től több mint húsz éven át a Királyi Tábla ülnöke. 1624-ben alnádor, de kinevezése után néhány hónappal meghalt. Meggyőződéses lutheránus volt, az 1570—80-as években a levelek az egri püspök familiárisának címezik (Reverendissimi domini episcopi Agriensis et per Hungariam locumtenentis etc. familiaris). A Bocskai szabadságharc idején több alkalommal Trencsén megye országgyűlési követe, — Rimay itt ismerkedett meg vele. Az 1607—1608-as pozsonyi országgyűléseken ugyancsak Trencsén megye egyik követe, 1608. februárban a Rudolf császár elleni konföderáció megkötésére a morva rendekhez küldött magyar országgyűlési küldöttség egyik tagja (l. a *Magyar Országgyűlési Emlékek 1607—1608.* c. sajtó alatt levő forráskiadványt).

⁸ Nyilván az 1607 legvégén megindult ináncsi tárgyalásra céloz.

⁹ juta? — tudta?

¹⁰ Korláth István (†1624?) 1598-tól Gömör megye alispánja, 1605-ben Bocskai portai követe, 1606—1617-ben szendrői kapitány.

¹¹ Ismét a hajdúkkal való tárgyalásokra céloz.

¹² Rhédey Ferenc (†1621), Bocskai egykori fővezére, ekkor váradi kapitány és Bihar megye főispánja.

¹³ Nem tudtam azonosítani.

¹⁴ Zólyom vármegye

¹⁵ Helyesen: 1608.

¹⁶ Nagy András hajdúgenerális, aki ezek szerint ekkor a Borsod megyei Sajószentpéteren tartózkodott.

¹⁷ Föltehetően elírás lehet, ehelyett: ütét, ti. a kopjavívökét.

¹⁸ A másolatban: ug mód. Nyilván elírás, ehelyett: úgy mond, ti. Nagy András.

8. Rimay levele Pálffy Istvánnak. 1628. február 17.

Szlovák Központi Állami Levéltár, Pozsony (Státny Slovenský Ústredný Archív. Bratislava.) A Pálffy család központi levéltára. Armarium XVIII., Ladula 11, Fasc. 1., No 60. A levél és a címzés is Rimay sk. írása. A levél zárlatán Rimay vörös viaszba nyomott címeres gyűrűs-pecsétje.

A levél szövegét Rimay sk. fogalmazványából kiadta Ipolyi (i. m. 308—309.), majd Eckhardt (i. m. 426—427.). A fogalmazvány stílisértékektől eltekintve megegyezik az elküldöttel. Megszólitása (ami a fogalmazványból hiányzik) az alábbi: „Spectabilis et Magnifice Domine, Domine et Patrone gratiosissime. Servitorium meorum commendatione addictissima praemissa. Sok jó isteni áldomásokkal bevelkedő egészséges életet kívánok az Úr Istentől adatni Nagyságodnak.” Ezután azonos a szöveg a bekezdés végéig. Lényegesebb, bár végül sem jelentős eltérés kettő van. Eckhardt kiadásában az első bekezdés vége így hangzik: „kiváltképpen, hogy a comaromi végezésből erősíthetik dolgokat”. Az elküldött példányban: „kiváltképpen, hogy az coramomi conclusionak erejével s tenorával is erősíthetik dolgokat”. A másik eltérés a levél végfelé (Eckhardt nál a 4. jegyzetnél) található. Egy szó betoldás csupán, de az eddig zavaros mondatnak értelmet ad. Az alábbiakban a nyomtatott szöveget idézzük, zárójelbe rakva a missilis levél kiegészítését. „Úgy vagyom, hogy az portai kapocsi bassának autoritása alkalmas fortélyokat reprimálhat, s compescálhatja is őket (,hogyha) az ő modjuk szerint . . . leszen ide ki expediálva.” Végül a levél vége: „Tartsa jó egészségben meg jószerencséjének nevedekésével az Ur Isten Nagyságodat, Irtam 17. Februarii 1628. esztendőbe, dél után egy óraker.”

A levél címzése: „Spectabili et magnifico domino, domino Stephano Paalffi de Erdeöd, partium regni Hungariae Cis Danubianarum generalis, comitatus Poseniensis comiti, Sacratissimae Caesareo Regiaeque Maiestatis consiliario et praesidii Viwariensis capitaneo supremo, etc. Domino et patrono mihi gratiosissimo.”

Jean Bérenger

ZRÍNYI MIKLÓS HÁROM OLASZ NYELVŰ LEVELE

A XVII. századi francia—magyar kapcsolatokhoz¹

Párizsban a Külügyminisztérium Levéltárának Magyarország jelzetű iratgyűjteménye Zrínyi Miklósnak három levelét tartalmazza,² melyek szoros kapcsolatban vannak Zrínyinek a törökök ellen folytatott 1664. évi téli és tavaszi hadműveletével. Ismeretes, hogy Zrínyit nem csüggesztette el Érsekújvárnak (ma Nové Zámky) 1663 szeptemberében való eselése, és hogy mialatt a német és olasz vezető körök lélekjelenlétüket veszve rémülődtek,³ Zrínyi mint a végek főparancsnoka és mint horvátországi bán, jelentős katonai műveleteket folytatott Szlavóniában, az ottomán sereg hátában. Sikerült neki szétrombolnia a Száván át vezető eszékí hídát, elvágvá a nagyvezér seregének a hátországgal való közvetlen összeköttetését, sőt mi több, ostrom alá vette Nagykanizsát, a törököknek ezt a jelentős hadállását a Dunán-túl.⁴ Ezeknek a hadműveleteknek nemcsak fontos stratégiai értéke volt, hanem lelket öntöttek a csüggedt népbe, mely hajlamos volt a törököt legyőzhetetlen ellenségként tekinteni.⁵

¹ A XVII. század második felének francia—magyar kapcsolataira vonatkozólag lásd a szerző tanulmányát: Francia—magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664—1668. *Történelmi Szemle* 1967/3. 275—291.

² Külügyi Levéltár, Párizs. Correspondance Politique Hongrie. (Archives des Affaires étrangères, Paris. A továbbiakban: A. E. Paris C. P. Hongrie.) vol. 2. f° 52—58. A Dunai-Európa történéseinek figyelmét nem kerülte el eddig sem ezeknek a szövegeknek a fontossága és 1888-tól BOGIŠIĆ közzétette őket: Acta coniarationem Petri a Zrinio et Francisci Nadasdy spectantia címmel. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XIX. köt. 227—229. Bár ezek a közlések még ma is hasznosak, tévedéseket tartalmaznak, melyeket, sajnálatos módon, a későbbi magyar kiadások újra adtak, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a magyar tudósoknak nem állt módjukban a Külügy Levéltárában őrzött másolatok megtekintése. Így MARKÓ Árpád kiadásában: Zrínyi Miklós levelei. Bp. 1950. 139—140., 144—147. és KLANICZAY—CSAPODI: Zrínyi Miklós összes művei. Bp. 1958. 2. köt. 576—581.; magyar fordításban uo. 351., 353—356.

³ A kérdésre vonatkozó bőséges irodalom idézését mellőzve, elegendő utalni a bécsi követ, Giovanni Sagredo Velencéből küldött jelentéseire, valamint Georg WAGNER: Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. 2. köt. Kismarton (Eisenstadt) 1964. 81—90. lapjain olvasható friss keletű (bár helyenként vitatható) összefoglalására.

⁴ G. WAGNER: i. m. 101—113. Zrínyinek 20 000 embere volt.

⁵ G. WAGNER: i. m. 79—83., továbbá Sagredo jelentései szerint legalább 30 000 személy hagyta el Bécsset 1663 őszén — állítólag.

A három alábbi, olasz nyelven szerkesztett levél 1664 tavaszáról datálódik (pontosabban 1664. március 30, április 21, máj. 19.), és valamennyi ugyanarról a témáról szól: a magyarok döntő segítséget várnak Franciaország királyától. XIV. Lajos valóban elhatározta, hogy Coligny gróf parancsnoksága alatt mintegy nyolcezer emberből álló csapatot küld a török ellen. A csapatok egy része a lotharingiai helyőrségekből való volt, de a lovasság zöme az Észak-Olaszországban állomásozó csapatokból toborzódott.⁶ Egyébként ezeknek a seregrészeknek döntő szerep jutott a szentgotthárdi csatában,⁷ és a dunántúli lakosság nagyon szívesen fogadta őket, sokat remélt tőlük.⁸ Reménységében azonban hamarosan megfogyatkozott a vasvári béke aláírása következtében, valamint a francia kormány tartózkodó magatartása miatt.

De 1664 tavaszán úgy látszott, hogy a francia kormány nagyszabású politikai műveletet kezd. Zrínyi Miklóst pénzadományban részesíti, melynek pontos összegét azonban ma sem ismerjük. Az 1664 tavaszának sajátos körülményei közt ebben nem volt semmi rendkívüli. A császár Franciaország szövetségese volt a török ellen, és XIV. Lajos hozzá akart járulni a fenyegetett kereszténység védelméhez. Megengedhető volt tehát számára, hogy egy katonai vállalkozást egy adott pillanatban anyagi támogatással segítsen, bár az a körülmény, hogy a császár egyik hívének juttatott pénzadomány kifizetése a bécsi kormány közvetítésének mellőzésével ment végbe, nem éppen a diplomáciai szokásoknak megfelelően történt. Nagyon hasonló volt ez ahhoz a számtalan kegydíjhoz, melyet a „legkeresztényebb király” rendszeresen folyósított, hogy megossa ellenségeit.

Még ha Zrínyi saját vagyonát is felhasználta, hogy a hadjáratot finanszírozza, ha az ausztriai hatóságok egy kevésbé támogatták is csapatait,⁹ mégis arról van szó, hogy Zrínyit bele vették a franciáknak lekötöztetett sorába, hogy egy esetleges nemzeti felkelésben felhasználják személyét.¹⁰ Csak egy XX. századi francia csodálkozhatik rajta, hogy az egész ügyet Velencében intézték, — a kor felfogásában ennél mi sem természetesebb:

1. Velence általában érintkezési pont Szlavónia—Horvátország és Itália között, egyike azoknak a kevés számú ablakoknak, melyekkel Magyarország a külső világ felé rendelkezett. Zrínyi Miklós tanulmányútja során hosszabb ideig tartózkodott ott (*Cavaliertour*) és ott tanult meg olaszul. Levelei ezért íródtak olasz nyelven,¹¹ azon a nyelven, mely a Duna menti Európának ugyanúgy egyik kultúrnyelve, mint Nyugat-Európának. Velence közvetítésével olasz nyelvű fordításokból merítette Zrínyi francia irodalmi ismereteit.¹² Állandóan tartott ott egy ágenset, egy velencei üzletembert, Morát, minthogy Zrínyi kereskedést is folytatott Itáliával: szarvasmarhát és gabonát szállított oda, szlavóniai birtokainak termékeit.

2. Velence a francia diplomácia számára elsőrendű fontosságú hely. Azonfelül hogy a Velencei Köztársaság a francia király régi szövetségese, a Földközi-tenger keleti részének a kapuja, egyben a Habsburgok államaié, mivel a császár mellett még nincs állandó képviselője Franciaországnak. Tartós diplomáciai kapcsolatokat csak 1664 nyarán teremtett itt Franciaország, Grémonville állandó diplomáciai követként ebben az időpontban telepedett le Bécsben. Egyébként, akihez a két utolsó levél címezett, Pierre de Bonzi, Béziers püspöke, Franciaország velencei nagykövete, kiváló diplomata volt.¹³ Firenzei családból származott, mely őt nemzedéken keresztül Franciaország szolgálatában állott. Velencei megbízatása után Varsóba küldték, hogy ott a francia párt működését támogassa, és 1672-ben arra is gondoltak, hogy ő legyen esetleg Hugues de Lyonne utódja, a francia diplomácia feje. Mazarin iskolájának neveltjeként nem mulasztotta el, hogy információkat szerezzen Zrínyiről és látta, milyen hasznot lehet húzni ebből az emberből, akinek a dicsősége európai méreteket kezdett ölteni.¹⁴

Az első levelet Zrínyi velencei üzletfeléhez, Morához intézte.¹⁵ 1664. március 19-i keltezésű, Csáktornyan íródott, Zrínyi birtokainak központjában. Egy olyan érdekelt személy csodálkozását tükrözi, aki láthatólag nem kereste a pénzadományt, de szívesen fogadja.

⁶ G. WAGNER: i. m. 138.

⁷ Magára a csatára vonatkozólag vö. Kurt PEBALL: Die Schlacht bei Sankt—Gotthard—Moggersdorf. Bécs 1964. 83.

⁸ Lásd de Brissac lovag titkárjának vallomását, melyet KOSÁRY Domokos idéz tanulmányában: Français en Hongrie en 1664. Revue d'Histoire Comparée Paris 1946.

⁹ Zrínyinek Csáktornyáról 1664. június 30-án kelt levele Grác államtanácsosaihoz („Belső” Ausztria széles adminisztratív önállósággal rendelkezett Bécshez viszonyítva.)

¹⁰ G. PICAUVET: La diplomatie française au temps de Louis XIV. I. köt. Paris 1934.

¹¹ KLANICZAY Tibor: Niccolo Zrínyi, Venezia e la letteratura della ragione di stato. Brahmer-emlék. Varsó 1967. 265—266.

¹² KLANICZAY Tibor: Un machiavellista ungherese: Miklós Zrínyi. Italia ed Ungheria. Bp. 1968. 185—198.

¹³ J. LEDUC: Les évêques italiens de Mazarin. Mémoire (inédit) pour le D. E. S. D'Histoire. Paris-Sorbonne 1958.

¹⁴ Relation wasmassen durch Hern Graf Serini die Oerter in Nider-Hungarn ... aberovert denen auch die Vestung Canischa anonyme 1664. Staats Bibliothek. München. Idézve: G. WAGNER: i. m. 557.

¹⁵ A. E. Paris C. P. Hongrie col. 2e 56.

Copia di capitulo della lettera del S(igno)re C(on)te Nicolo di Zrin scritta da Ciacaturno il 30 Marzo 1664 al S(igno)re Mora mercante e suo agente in Venezia.

„Quello che m'accenna V(estra) S(ignoria) di S(ua) E(ccellenza) S(ignore) Amb(asciato)re di Francia che tiene ordine di rimettermi certo denaro in forma di regalo in nome della M(aes)tà del Suo Rè, non posso intendere ne capire come poteva quel Rè Christianissimo mai sapere di me e del mio nome, ma già che è così aspettarlo dal S(igno)re Amb(asciato)re mag(gio)re certezza et informazione ne mancaro risponderli et ingratiarli con li dovuti termini ossequij. In tanto prego V(estra) S(ignoria) di salutar S(ua) E(ccellenza) in mio nome caram(en)te. Io son adesso giusto in procinto di portar assedio a Canisa e spero in otto giorni di cominciarli, Dio benedetto e assista, che sarebbe un gran beneficio alla Cristianità la presa di quel loco.”

Ès egy különálló papírszeleten hozzárta még Zrínyi:

„E quando pure l'Amb(basciadi)re di Francia rimetter quel denaro volesse a me piu comodo sarebbe di riceverlo a Gratz.”

A második levél¹⁶ szoros kapcsolatban van az előzővel; bizonyos mértékben az már előre jelezte emennek létrejöttét. Ez alkalommal Zrínyi egyenesen Franciaország követéhez, Pierre de Ponzihoz fordul. Arra a levélre válaszol, melyet ez utóbbi intézett Zrínyihez, hogy értesítse arról a pénzadományról, melyben a király őt részesítette. Az egészen szokványos köszönő szavak után Zrínyi tudósítja, hogy április havának vége előtt megkezdji Kanizsa ostromát. A levelet Csáktornyan írta 1664. április 21-én.

Copie de la lettre du Comte de Zrin à Monsieur de Béziers, ambassadeur du Roi Très Chrétien à Venise

„Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo mio Signore

Vengo honorato colla utilissima di V(ostra) E(ccellenza) nella quale s'è degnata darmi parte del favore e regale destinatomi dalla munificenza della M(aestà) Crist(ianissi)ma alla mi(a) benignità tanto più son'obligato quanto di minor valore sono i miei meriti, improporzionati a che siano nominati avanti me tanto Monarca. L'ordinario è che . . . moti fanno maggiore risuonanza e strepito, e pero fu sufficiente alla somma generosità e prudenza del Rè Christianissimo solo il rumore di virtù senza che in effetto io habbia virtù o talento altro di meritare la sua tanta sublime gratia, la quale sarà per me suegliarino di rendermi più meritevole e di impiegarmi a maggiore segno e con più fervore, in servizio del Christianissimo, col spendere questo gratiosissimo dono et offerto per il bene pubblico di esso. Si che mentre vivo (?) farò altissima stima di questa segnalatissimo honore, e non mancavo di rendere le gratie a S(ua) M(aestà) Christianissima con humili dovuti ossequij scrivo in tanto al S(igno)re Mora quello si deve far col denaro a che voglia haver la cura di rimmeterlo. Volo poi in estremo di haver questa occasione di consacrare a V(ostra) E(ccellenza) la mia perpetua servitù, pregandola di honorarmi co' suoi commandi da me somman(en)ti ambiti, li quali saranno esequiti colla devozione e prontezza che richiedono i meriti e favori di V(ostra) E(ccellenza) et il mio obligo.

Di resto, per adesso occorre poca novità degna d'essere comunicata alla notizia di (Vostra) E(ccellenza). Solamente che l'assedio di Canisa che fu intimato a 8 del corrente per l'emergenza di certa difficoltà di impedimenti sia differito sin hora. Spero pure che alli 23 à 28 lo cominceremo infallibilmente. La piazza è forte assai circondata in parte di paludi e pontoni, e già resa gloriosa e quasi immortalata per l'assedio sostenuto l'anno 2° (i.e. Secundo) di questo secolo-dove morirono molti da nostri, et alla fine fù necessario abbandonar l'impresa. La presa di questo luogo come sarebbe d'indicibile sollievo a queste provincie essendo la principale officina da dove vien fabricato ogni male così sarebbe di somma danno e pregiudizio a Turchi per li grandi commodi et utili che ne varano. Confido pero che l'armi di S(ua) M(aestà) Cesarea restaranno ventictrici, maggiormente avivandosi quelli di S(ua) M(aestà) Christianissima, li quali aspettiamo durante questo assedio. L'unico ostacolo di non poter'effetuare i nostri disegni sarebbe, se per ventura essendo già trascorso il tempo à noi piu opportuno et essendo l'anno troppo alto, animasse il corpo dell'armata nemica, che si dice essere potentissima non potendo li nostri venire tanto presto insieme ch'in poco numero.¹⁷ La M(aes)tà divina assistera alla propria causa dalla cui somma bontà prege che colmi V(estra) E(ccellenza) di felicità come era colmato di meriti.

Ciacaturno, 21 aprile 1664

Devotissimo et obligatissimo Servitore,

Nicolo di ZRIN”

¹⁶ A. E. Paris C. P. Hongrie vol. 2 n° 52—53.

¹⁷ Zrínyi haderejének több mint a felét elvesztette.

A harmadik levél¹⁸ a Nagykanizsa alatti táborból datálódik, az előbbi levél szövegében tett híradásnak megfelelően. Zrínyi köszönetet mond Béziers püspökének a pénzüsszeg kifizetéséért, melyet ez üzletfelének, Morának kezébe tett le — valószínűleg váltó és nem készpénz formájában. De felhasználja az alkalmat, hogy tudósítsa a nehézségekről, kifejezze reménykedését a francia csapatok gyors megérkezését illetően, mivel a császáriak részéről azok rosszakaratába ütközik.

Copie de la lettre de comte Nicolas du Zrin à l'ambassadeur du Roi Très Chrétien à Venise. 19 Mai 1664.

Eccellentissimo Signore

Ricevo la gentil(issi)ma di V(estra) E(ccellenza) nella quale mi dà parte d'haver sborsato quel denaro che S(ua) M(aestà) Christianissima s'è degnata donarmi, in mano del Signore Mora, e voglio credere che anco esso rimettera si come l'ho scritto a Vienna, del che quando hanno certezza, ne daro parte a V(estra) E(ccellenza). In tanto lo ringrazio del favore del Suo Rè e della cura che s'hà preso V(estra) E(ccellenza) per rimettermi il denaro. E perchè mi dà la Sua benignità piu confidenza voglio supplicare V(estra) E(ccellenza) mi faccia grazia di consigliarmi in che maniera io devo ingratiar S(ua) M(aestà) di questo favore, quale perchè supera tutti miei meriti, così non trovo per me modo di render gratie a S(ua) M(aestà), non vorrei pero con incivile taciturnità, non mostrar le mie humil(issimi) mà grandi obligationi a S(ua) M(aestà).

Io sto impegnato, come scrissi già a V(ostre) E(ccellenza), in questo assedio di Canisa, che si mantiene ancora, non ne per valore de nemici ne per la insuperabilità della fortezza, mà per mancamento di requisiti, quali mi si amministrano così siani, chi è un vergogno; lo sapra meglio dagli off(iziali) francesi quando saranno qui arrivati. Li dico solo in confidenza che se noi faremo qualcosa di buon tanto in questo assedio che in questa venente campagna sarà miracolo di Dio, non mia administratione ne industria. Voglia Dio che quelle brave truppe francesi arrivino presto, che così havendo speranza di buona riuscita di un'assedio, quale continuano adesso con deboli mezzi e requisiti. Dio conserva V(ostre) E(ccellenza) molti anni e io resto Suo

Dal Campo Sotto Canisa li 19 Maggio

Obligatissimo Servitore

Nicolo di Zrin''

Zrínyi egy negyedik levelet is írt, magához a királyhoz, de ennek a létezését csak XIV. Lajos feleletének a másolatából ismerjük.¹⁹ A levelezés Zrínyi Miklós véletlen halála következtében megszakadt ugyanennek az esztendőnek az őszén. Özvegye különben Béziers püspökéhez, aki ekkor még Velencében volt állomáshelyén, gyászjelentő-levelet küldött, kérve alkalomadtán pártfogását a maga személyét és gyermekeit illetően:

„preganda la devotissima E(ccellenza) di continuare il suo affetto verso di me et l'j desolati Orphani de detto S(ignore) Conte et di havercj racomandatj al Rè Christianissimo et alla Reale protectione nella quale il detto S(ignore) Conte haveva in vita tutte le sue speranze.”²⁰

Ez a felélváltás és a három általunk közölt levél azt mutatja, hogy Zrínyi Miklós Franciaország felé tárgyalásokat kezdett, és ez visszhangra talált mind Franciaországnak velencei követénél, mind a Külügyek párizsi hivatalaiban. Zrínyinek egy központosított nemzeti monarchia iránt táplált vonzalma csak közelebb hozhatta őt a francia abszolútizmushoz, olyan időszakban, amikor sok honfitársa vagy a lengyel nemesek nem rejtették véka alá ellenséges érzületüket a monarchia és az állam francia módon való felfogása iránt.²¹ Mivel ismeretes volt Zrínyi erkölcsi súlya és tekintélye, melynek egyaránt örvendett Magyarországon és Franciaországban, a szövegeinkben felidézett közeledési szándék összehangolt akcióhoz vezethetett volna; Szlavónia — Horvátország bánjának szerencsétlen vége azonban egy Franciaország által támogatott függetlenségi háború minden esélyét tönkretette. Kétségkívül ebben van ezeknek a leveleknek a fő érdekessége, mivel stilisztikai sajátosságaik nem adnak alkalmat a lelkendezésre. Az olasz nyelv alapos ismeretéről tanúskodnak e levelek, és ismét bizonyítják ennek a nyelvnek a barokk Magyarországi kulturális életében betöltött jelentőségét.²²

¹⁸ A. E. Paris C. P. Hongrie vol 2 f° 58.

¹⁹ ... Ayant su par la lettre que vous m'avez escrite de Gratz le 12° de May (Megtudván a Grácból május 12-én írt leveléből...) A királynak Zrínyihez 1664. július 24-én írt levele. Uo. f° 71.

²⁰ Lettre de Madame la Comtesse de Servin veufve de Monsieur le Comte Nicolas escrite le 8 Xbre 1664 à Ciaccaturno à Monsieur l'ambassadeur de France à Venise. A. E. Paris C. P. Hongrie vol. 2. F° 85.

²¹ Lásd a szerző dolgozatát: La Hongrie et la politique polonoise de Mazarin. Nouvelles Etudes Hongroises 1970.

²² Lásd a szerző dolgozatát: Latin et langues vernaculaires dans la Hongrie du XVIIe siècle. Revue Historique Paris 1969. 491. köt. 5—28.

VIRÁG BENEDEK ISMERETLEN LATIN ÓDÁJA

Virág Benedek (1754—1830) a római költők, elsősorban Horatius hatása alatt¹ állt egész életében. A latin költészet már pécsi teológus korában (1776—1781) annyira elbűvölte, hogy maga is elkezdett latinul verselni. E költemények közül fennmaradt egy 1777-ben disztichonokban írt levele,² amelyben a költő Apollóról állítja, hogy őt:

„invitum cogit verba ligare tamen”.

E sorból az következik, hogy Virág pécsi tartózkodása idején számos latin nyelvű költeményt írt, hisz — Ovidiushoz hasonlóan — lelki szükséglet készítette őt erre. Minthogy Ányos Pál magyar nyelvű költeményére latin nyelven írta ezt az említett válaszlevelet, nyilvánvaló, hogy Virág ekkor még anyanyelvén nem írt verseket.

A költő csak a franciás irányhoz tartozó Ányos hatása alatt tért át a magyar nyelvű verselésre. Reseta Jánoshoz, volt tanítványához intézett költeményében írja, hogy az álmában megjelenő Álmos ugyanúgy beszélte le őt a latin, mint Horatius-t Romulus a görög verselésről. Nincs tudomásunk arról, hogy miután Székesfehérvárott a magyar Muzsa szolgálatába szegődött, továbbra is verselt volna latinul. Azt a véleményyt, hogy Virág II. József németesítő politikája elleni reakcióként teljesen felhagyott a latin nyelvű versek írásával, megcáfolja egy nemrég Bécsben megtalált latin nyelvű ódája,³ amely a kor szokásának megfelelően röpirat formájában került kiadásra. E négy oldalas nyomtatvány címlapja:

ODE AD|HUNGAROS|E CASTRIS REDUCES.

*

VIENNAE,|EX OFFICINA ALBERTI.

1798.

Már e címből is nyilvánvaló, hogy e költemény Virág Napóleon felett Campo-Formionál aratott győzelem után 1797-ben írt *A táborból megtért hazafiakhoz* c. versének⁴ egy évvel később Bécsben megjelent latin nyelvű változata. Csakhogy míg a szintén röpirat formájában megjelent eredeti magyar nyelvű vers nehézkes disztichonokban, addig e latin változat a horatiusi ódák egyik gyakori könnyed versformájában, 4 soros alkaioszis stófákban íródott.

A latin röpirat a bevezető 5 verssort külön oldalon magyar nyelven adja, majd utána következik a 45 soros magyar költeménynek 8 stórfából álló 32 soros latin változata. Minthogy ez az eredeti magyar költeménynek nem fordítása, hanem csak a gondolatnemenét követi, azért szükségesnek tartjuk, hogy az alábbiakban közöljük az óda teljes szöveét:⁵

Dulces Scytharum reliquiae! quibus
Est prompta virtus, et Patriae decus
Defendere, et Regis salutem,
Ardua facta Patrum secutis;

Vobis, salubri carmine ludimus;
Qua Buda sacrum regia per iugum
Adsurgit, ac Marti dicatos
Rákosii videt aequa campos. —

¹ KENDE J.: Horatius és Virág. Bp. 1898.

² SZALAY Gy.: Virág Benedek élete és művei. Bp. 1889. 6.

³ Ezúton mondok köszönetet Georgiosz Laiosz görög kutatónak, aki az Österreichische Nationalbibliothek Flugschriften-Sammlungjában megtalált röpirat fotókiplóját számomra megküldte.

⁴ A régi magyar költészet II. köt. Bp. é. n. 321—322.

⁵ A szöveget az eredeti helyesírással közöljük.

Est bellicosis gentibus insitum,
Ferrum lacertis stringere masculis,
Fidosque, confectó duelló,
Ante oculos positum fovere.

Dulcedo fallit saepius otii,
Mollire durum pectus idonea.
Sic, pertinax armis domari,
Deliciis superatur Afer.

Grassantur hostes in Priami domum
Laetam choreis: moenia Dardana
Invasa, dum Troes, sepulti
Luxurie dapibusque, stertunt.

Infesta paci tempora vivimus.
Virtute spretá, Ius sibi Fortium
Regnum occupavit: quae reclusa est
Scena, mares animos coronat.

Auditis haec? O! qua fluit Ister et
Tibiscus, et qua Dravus agit ferox,
Savusque fluctus, per cruentum
Laudis iter solita ire pubes!

Desponsa vobis gloria Patriae,
Aeternitatis sarta parat. Viri
Estote! seu pax blandiatur,
Sive fremant truculenta bella.

Virág

Merényi Oszkár

SZÉCHENYI ISTVÁN ISMERETLEN LEVELEI

Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia első főtitkára (titoknok) Széchenyi egyik legmeghittebb barátja, irodalmi ügyekben tanácsadója s más tekintetben sok dologban megbízottja volt. Az ő, Pozsonyba került, sokáig egy rokon család (Korbélyi) megőrzésében volt hagyatékából került elő e néhány igen érdekes levél, amelyeknek tartalma, stílusa híven tükrözi vissza a nagy politikus egyéniségét, lelkiállapotát, sokfelé ágazó tevékenységének, agitátori működésének különleges mivoltát.

Az első levél 1830. aug. 22-én a törökországi Bujukderében kelt. Abból az alkalomból írta Széchenyi, hogy a dunai hajózás megoldásának érdekében hosszú és fáradságos utat tett a Balkánon és Törökországban, mindenütt tárgyalva az illetékes hatóságokkal a munkálatok engedélyezése és esetleges együttműködés tárgyában. Ugyanakkor azonban állandó alkotói lázban és gondban él többi alapításai és vállalkozásai: az Akadémia, a Casino, a lóversenyek és nem utolsósorban új könyveinek tervei miatt. Mindezt híven fejezi ki e levél.

Közbelépésének hathatóságát, szavainak súlyát bizonyítja hogy a Tudós Társaság alapszabályaiból kimaradtak az általa e levélben kifogásolt részek. Az ugyancsak ebben a levélben kifejezett kívánságát, hogy ti. az Akadémia alakuló gyűlésével kapcsolatban várják meg visszakerkezését — szintén teljesítették. A levélben a nádorhoz tervezett levelet tényleg megírta,¹

¹ A nádorhoz intézett levél lényege:

„Ich denke, dass ich auch ein kleines Recht habe an der ersten Aufstellung dieser Anstalt persönlich Theil zu nehmen. Ich bin enfernt zu denken, dass sie ohne mein Dazuwirken nicht auf das Zweckmässigste begründet werden könnte; indessen habe ich darüber so viel nachgedacht, so viele Adnotationen gemacht, dass ich E.K.H.Grossmuth mit aller Unterthänigkeit in Anspruch nehme und bitte, E.K.H.wollte befehlen, dass die Zustellung der besagten Gesellschaft bis dahin nicht bewerkstelliget vorgenommen werde, bis mir Gott erlaubt zu Hause zu kehren, damit man auch mich hören möge.“ [Azt hiszem, nekem is van egy kis jogom, hogy ez intézmény felállításánál (megalapozásánál) személyesen részt vegyek. Távolról sem gondolom, hogy az én

ebben is nyomatékosan követelte, hogy várják meg visszaérkezését a megalakulás előtt. Mindvégig féltékenyen őrizte beleszólási jogát² az Akadémia ügyeibe, amit már abban a felszólalásában is kifejtett, amikor nagyszerű alapítványát felajánlotta.

Íme a levél:

Bujukdere Augst. 22-ikén 1830.

Igen tisztelt Barátom!

Instantinápolbul írt levelemet Ön eddig bizonyosan már kezeihez vette és úgy tudja, milly nyomoru állapotban érkeztem ide. Az óta nyaválámnak minden jelei javultak, — csak erőt nem tudok fellelni. Gondolhatja Ön, hiv Barátom, milly keserű-édes érzéssel vettem Ön Julius 22-ikén írt levelét, — mellyben a 'Tudós Társaságrul nyert Resolútiót küldi és egyszersmind azon serkent „Hagynám itt a'sötétség' országát és röpülnék vissza honnunkba”

Ha látná sárga képemet — egy halotthoz hasonló kezeimet és pipaszár lábamat — tudom, nem venné rossz néven, ha még egy kis nyugvást engedek — eb rossz testemnek.³ Egyébiránt, nem mehetek, ha akarnék ismert nehéz utnak lóháton indulni, mostani gyengeségem mellett — a' koporsóhoz vezetne. És így inkább amennyire lehet, nyugott lélekkel bé akarom várni azon idő pontot, mikor veszedelem nélkül utnak eredhetek. — Ugy is lassu jobbulásomnak egy fő oka azon forró kívánat „haza menni akarni és nem mehetni.” Azon nyughatatlanságot pedig, melly az említett ok miatt bennem ugy is igen nagy, elnyomni, kötelességem. És így egészen el vagyok készítve legbelsőmben, hogy Nov. eleje előtt alig leszek Pesten.

A' Tudós Társaságrul való Resolútiót meg vallom, tökéletesen nem értem és tán épen azért meglehetősen meg vagyok elégedve vele. — Az hogy az oklevelek fracte félig deákul legyenek írva, az hát kimarad? Az pedig, hogy a' Társaság a' Vármegyéknek a' pénz állapotjárul a'mint a' Plánumban van, ha jól emlékezek — esztendőnként jelentést tegyen az pedig *ben marad?* S hát az ellen nincs kifogás, hogy most eleintén a' fundátorok nevezzék ki a' Directorokat és az Előülöt?

Én ezennel Telekinek fogok írni — és arra kérem — *amennyire lehet*, visszajöveletem várja be — mert ha látom, hogy a' 'Nádor a' Tárgy' felállítását azért sürgeti, mert nyaválám itt tart, és hogy Ő Pénzzemmel olly móddal bánjon, mint az eddigi fundátiokkal, — minden tréfán kívül vissza jöveletemkor olly lármát ütök, és olly scandalumot viszek végbe mellynek példája még nem volt. Azonban meg lehet, hogy a' Nádornak magának irok innend-még mindig forog bennem, hogy tegyem-e vagy nem.

Az Akadémia czimet nem kedvellem, és azért Önt arra kérem, most eleintén mindjárt, minek előtte gyökeret ver, hívjuk az Intézetet Magyar nevinél "Tudós Társaságnak." —

A Casino Jelentés igaz, becstelen papirosra van nyomtatva, „Pertinet ad Karolyiana facinora”. (A Károlyi-féle „furcsaságokhoz” tartozik. — M.) És pedig illyenekre ugyan kell vigyázni, mert minden a'mi retrogradatióra, allyasodásra mutat, halálos seb. — Károlyi nem emberem. Pénzszomj látszik minden tetteibül. Személyesen soha nem lesz dolgom többé vele.⁴

Többek közt; Tessedik át vette vagy inkább „magára vette” Párisbul Didot matriczokat hozatni. Sürgesse és szívesen köszöntse nevemben. A' jövő télen egyett és más tén csak megint sajtó alá bocsátunk. Nékem annyi Ő és új materialém van, hogy egy könyvtárnak elegendő Substratum. Fejem mindig tisztá és így, nyavalgó amilyen vagyok, sok időm van gondolkozni, összehasonlitani, feljegyezni.

Az idei Lóversenykönyvet igen ajánlom Önnek, amennyire lehet, tökéletesen lépjen a' Világba. Hogy most Tudós Társaság születik, sokan azt gondolják, a' kised tárgyaink dugába dülnek. Azt pedig ne engedjük. Plántáinknak egyike se hervadjon, — és azért mert már az ifju Cser is zöldelni kezd, — ne hadjuk, hogy a' mogyoró, a' Rozmarin eltiportassék. Hogy azonban előrelátásomban önnek vállairul lassankint le akartam és le is vettem illy terheket, mint egy Versenyfutás Jelentése, — azt nem rosszul cselekedtem — *És Ön ezt nem jól vette!* Pedig ha jól átgondolja, azt fogja mondani, igazam volt. Illy terhet *egyszerre* magárul le vetni, *nemesebb* foglalatosság végett — annyi mint „itt nektek a' csont, már nekem nem kell, most a' husából rágok. — — —”

közreműködésem nélkül sem alapíttatna meg az a legcélszerűbben, de olyan sokat gondolkoztam róla, oly sok jegyzetet készítettem, hogy Királyi Fenséged, nagylelkűségét igénybe veszem, és kérem, parancsolja meg, hogy a nevezett intézmény felállítását addig ne eszközöljék, míg Isten meg nem engedi, hogy hazatérjek, hogy engem is meghallgassanak.]

² A híres felszólalás erre vonatkozó része: „Damit dieses Geld nicht zwecklos angewendet werde, oder wie die Beiträge auf die Ludovica behandelt werde, (fordere ich) Kenntnis und Einfluss in die Verwendung zu haben.” [Hogy ez a pénz ne céltalanul használtassék fel, vagy úgy bánjanak vele, mint a Ludovicára szánt pénzekkel, követelem, hogy tudomásom és befolyásom legyen (az összeg) felhasználásával kapcsolatban.]

³ E „Jesoványodásnak” irodalomtörténeti vonatkozása, hogy ekkor a hozzá intézett ódából Berzenyitől személynék kihagyását kérte: mert „szegény elsorvasztott, sárga személye gúny tárgyává lenne”, ha megmaradna a „diadal fia” ódái elnevezés. (1830. nov. 7. levél.)

⁴ Gr. Károlyi Györggyel továbbra is együtt kellett működnie.

Többek közt egy nagy kérésem van. Épen most irtam Kappelnek, küldené Pesten levő Britskámat Semlinbe, — ahová most még időben elérhet, úgyhogy nem lennék kéntelen ott 80 100 hiába egy rossz kotsiért kiadni. Kappel mindenrül fog gondoskodni — és vagy hajón küldeni, vagy szárazon. — Ezen utolsó esetben arra kérném, adna neki . . . — assignatiot, ha kérne. És NB magát Önnél jelenteni fogja, úgy hogy leg kisebb izetlenséget vagy fárad-ságot ne okozzon.

Barátom, még igen sok leveleim vannak írni valók — és így tartsa az Isten.

Széchenyi

2.

A második levél 1840. nov. 25-én íródott, s nyilván fogalmazvány. Címzettje ismeretlen. Tartalma komoly fejtörést okoz, mert fiumei vasúti vállalkozásról van szó benne. Tudvalevőleg a fiumei (pest—fiumei és vukovár—fiumei) vasút terve jóval 1840 után lépett az érlelődés stádiumába. Széchenyi pedig már *katasztrófáról* beszél, holott 1840-ben még csak a kezdet kezdetéről lehetett volna szó. De az is lehet, hogy egy eddig még kiderítetlen vállalkozás van a levél háttérében. Széchenyi tudvalevően ellenezte a Vukovár—Fiume megoldást. A központból: Pestről indította volna el a fiumei vasutat, s ezért éles ellentétbe került Kossuthal, aki Magyarország mezőgazdasági területeit a Duna közvetítésével óhajtotta összeköttetésbe hozni a magyar tengerrel.

Nem egészen tisztázott tartalma ellenére is — fontos általános jellemzése a levél a magyar közszellemnek, Széchenyi „agitatori” lelkeségének, nemzetföltésének.

A levél címzés és keltezés nélkül így kezdődik: — „Wie wohl meine Minuten gezählt sind — so kann ich mir das Vergnügen dennoch nicht versagen, für Ihr werthes Schreiben vom 21. Nov. zu danken. Ich habe Ihr Schreiben mit sehr vielem Interesse, aber nicht miderem Bedauern gelesen. Leider sah ich die Catastrophe in welcher die . . . . Fiumaner Eisenbahn sich gänzlich zu verwirren scheint — kommen. — Zum Unternehmen fehlte ganz unter uns gesagt meiner Meinung nach — die hiesige Weise des Gemeingeistes „Geld und wieder Geld” war das einzige Lösungswort anstatt dass man getrachtet hätte so wie im Menschen Seele und Körper, auch hier das Gemeinwohl mit dem wohlverdienten Nutzen zu verbinden und zu verheiraten. Ich fürchte so rächt sich nun die Nemesis.

Dass Sie meinen Nahmen in dem Unternehmen vermissten, ist nicht meine Schuld. Ich ward gar nicht aufgefordert — im Gegenteil liessen Einige der Gesellschaft mir merken, dass ich meinen Nahmen nicht überall dabei (olvashatatlan) Ich würde indessen herzlich Anteil daran genommen haben, wie ich auch jetzt (mich) von jeder Teilnahme ferne halten muss — und zwar nicht weil ich das Unternehmen für schlecht halte, oder für minder wichtig halte, wie die Entwicklung meiner Pläne — aber weil ich mit meiner Zeit und Thatkraft etwas, . . . haushalte, wie mit meinem Gelde „Quia non omnia possumus omnes”, — und ich mich bereits überladen habe (vielleicht mitunter mit *Kehricht*) dass ich nichts, nicht einmal gediegenes Gold auf meinen Rücken nehmen könnte.

Sollte sich indessen niemand anderer finden, dessen Verhältnisse ihn in Pressburg oder in der Gegend halten? Wohingegen ich in der Gegend von Pesth niedergeschmiedet bin?

Aufgeben, das Ganze zusammensinken lassen, euer Jammerhaus, denn im Leben eines Volkes ist ein einziger ausgedorrter Nerv ein Anfang des Endes, Schritt zur allgemeinen Verwirrung.

Es freut mich mit Ihnen in Beziehung gekommen zu sein und empfehle mich mit aufrichtiger Achtung

Ihr bereitwilliger
Széchenyi

Magyar fordítása:

Ámbár perceim meg vannak számlálva, mégsem tagadhatom meg magamtól azt az élvezetet (örömet), hogy megköszönjem nov. 21-i szíves levelét. Írását sok érdeklődéssel, de nem kevesebb sajnálkozással olvastam. Sajnos, láttam a bekövetkezését annak a katasztrófának, amelybe a . . . fiumei vasút(ügye) beonyolódott. A vállalkozáshoz hibázott — magunk között mondva — a közszellem itteni módja (módszere). A jelszó csak ez volt: „Pénzt, és ismét csak Pénzt!” ahelyett hogy arra törekedtek volna, hogy miként a emberben lélek és test (együtt van), úgy kössék és „házassítsák össze” itt is a közjót a jól megérdemelt haszonnal. Attól félek, most bosszulja meg magát a Végtet.

Hogy nevemet a vállalkozásban nem olvasta, nem az én hibám. Nem szólítottak fel rá — sőt ellenkezőleg, egyesek a társaságból figyelmeztettek, hogy nevemet ne mindenütt (láttasam?). Ennek ellenére szívesen részt vettem volna a vállalkozásban, bármennyire távol kell

magam most tartanom minden részvételtől, nem azért, mert a vállalkozást rossznak tartom, vagy kevésbé fontosnak, mint az én terveim megvalósítását, hanem azért, mert gazdálkodom időmmel, tetterőmmel épügy mint pénzemmel. „Nem tudunk mindent mindnyájan . . .” — és ugyanis túlterheltem magam (talán közben-közben szeméttel is), úgyhogy már semmit sem vehetek a hátamra, még tiszta aranyat sem.

Nem lenne más valaki, akit viszonyai Pozsonyhoz vagy környékéhez kötnek? Ezzel szemben én Pest környékéhez vagyok láncolva . . .

Fel kell adni, hagyni kell, hogy összeomoljon a nyomor háza, mert egy nép életében egy kiszáradt ideg a vég kezdete, lépés az általános felbomlás felé . . .

Örülök, hogy érintkezésbe kerültem Önnel és őszinte tisztelettel ajánlom magam,

az Ön készséges
Széchenyije

3.

A harmadik levél egyszerű, „családi” oldaláról mutatja be Széchenyit, de egyúttal azt is tükrözi, hogy milyen közel állt szívéhez Döbrentei még 1844-ben is, amikor az már rég nem volt az Akadémia főtitkára. Crescence-cel való házasságából született kislányának halála alkalmából íródott e Széchenyi-levél. A viharos-romantikus szenvedély már gyöngéd szeretetté csendesedett: féltés, aggodalom és szelíd fájdalom tükröződik e sorokból:

Igen tisztelt Barátom!

Vegye legszívesebb köszönetemet f.hó 12-ikén írt barátságos soraiért. Bizony csak szaporán elvitte Isten kis Juliet, melyet nagy örömünkre ajándékozott. Bizony csak így vagyunk a földön . . . Alig veszthettem volna valamit, mit ennyire sajnálnék. Feleségem tegnapi volt ágyban's már olly gyenge, hogy félni kezdtem. — Tegnap óta azonban sokkal jobban van.

Önök sorait mindjárt külön felolvastam(neki) 's hidje el, mind neki, mind nekem igen-igen jól estek.

Itt megvagyok félig meddig! Nem úgy, mint én óhajtanám — de csak mégsem egészen ebül. Hogy kissé felvidorodik az idő, lemegyünk Pestre. Addig is tartsa meg Isten Önt 's barátságát nekünk 's kivált nekem, ki azt legőszintebben osztom és viszonzom.

God bless You my Dear Sir!

Posony Febr. 16. 1844.

Széchenyi István

Cím: Döbrentei Gábor őnagyságának Budán Széchenyi István

Gál István

ADALÉKOK SZERB ANTAL ÉLETÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ

A *Hétfői Társaságban*. 1930—31 fordulóján ismerkedtem meg vele, Hevesi András és a Hétfői Társaság révén. Akkor már nagy tekintélye volt a *Symposionban*, a *Minervában* és a *Széphalomban* megjelent nagy tanulmányai és *Az angol irodalom kis tükré* révén. A 20-as évek elején a *Nyugatban* közölt versei és novellái után a neokatolikus-misztikus, de alapjában radikális fiatal írócsoporthoz számították. Rajta kívül Juhász Vilmos, Kecskeméti György, Nagyfalusi Jenő, Sárközi György, Szedő Dénes, Szedő László és Várkonyi Nándor voltak ennek a tagjai. A *Magyar Szemlébe* és a *Napkeletbe* világirodalmi arcképeket és nemzeti jellemrajzokat írt. A Hétfői Társaságnak, a fiatal esszéírók 1930 körüli csoportjának ő volt addig legtöbb publikációval rendelkező tagja. Törzstagjai Hevesi András, Halász Gábor, Ignóus Pál, Kerecsényi Dezső és Cs. Szabó László voltak, a legkülönbözőbb szellemi frontokról érkező fiatal tehetségek, akik az angol essay és a francia essai meghonosítói voltak Péterfy és Babits tanulmányai után. A Hétfői Társaság nevét onnan kapta, hogy minden hétfő este a Kárpátiában találkozott, ott cserélték ki irodalmi és tudományos híreiket és beszéltek meg a magyar irodalom eseményeit, nem utolsósorban időközben megjelent saját műveiket. A törzsgárda időről időre az urbánusnak elkeresztelt írókat, Sárközi Györgyöt, Szabó Lőrincet, sőt Márai Sándort és Komlós Aladárt is meg-meghívta, a művészek közül Pátzay Pál és Vilt Tibor tartoztak gyakori látogatói közé. Később a nemzedék két műtörténésze Genthon István és Péter

András is föl-föltünezett. Ez a baráti társaság párizsi ösztöndíjas vagy kutatóévei alatt barátkozott össze a húszas évek közepén, és 1930 körül kezdett a magyar irodalomban nemcsak szóhoz jutni, hanem komoly súlyra is szert tenni.

Németh László az évek során számtalanszor visszatért ennek a csoportnak jellemzésére, ábrázolására, kigúnyolására vagy méltatására. Vezérüknek a magyar irodalomban mindenestre Babitsot tartották, aki részben már megtagadta, hogy később visszafogadja tanítványi körébe némelyiküket, másoknak iránta érzett csodálatáról pedig csak ezekben az években értesült. A polgári radikalizmus képviselőitől az ellenforradalmi irodalmi körökig mindenütt megfordultak, ha nem is együttesen, de legalább egyénekenként. Nem volt a modern magyar irodalomnak még egy ilyen befolyásos kritikus csoportja, amely közös hitvallást, azonos programot, együttes fellépést, vagy őket képviselő folyóiratot sosem adott ki vagy szervezett meg; a 30-as évek elején mégis szemmel láthatóan lépésről lépésre egyre nagyobb teret vívott ki a vezető folyóiratokban az esszének. Közülük is vezetőszerep jutott Szerb Antalnak.¹

„Magyarország a régi angol irodalomban” — egy lappangó Szerb Antal-kézirat? Amikor megtudta, hogy angolszakos vagyok, meghívott a lakására. Ez 1931 kora őszi napjaiban történt, egy valódi angliai esős alkonyatra emlékeztető napon. A Múzeum utca egyik Kálvin-tér felőli első házban lakott, talán a III. emeleten. Egy régimódi óriási szobája volt, sötét tónusú bútorokkal. A Nemzeti Múzeumra néztek az ablakok, valószínűleg a British Museum minden-napi képe lebegett előtte, azért költözött ide. Az előszobában az akkori angol úridivat összes kellékei láthatók voltak (esernyő, kalucsni stb.). Valódi angol teát ittunk, Szerb Antal maga készítette, természetesen cukor nélkül és tejjel, és több csészével. Londoni éveiről mesélt, kutatásairól a közép- és reneszánsz-kori angol irodalom magyarságképéről. Mielőtt külföldre ment, már izgatta ez a téma, a *magyarság mítikus arca* címmel cikket is írt erről a *Napkeletben*. Aztán megírta alábbi jelentését az Ösztöndíjtanácsnak:

„Dr. Szerb Antal székesfővárosi kereskedelmi iskolai tanár, a British Museum könyvtárában végezte irodalomtörténeti kutatásait, amelyekkel anyagot gyűjtött „Magyarország a régi angol irodalomban” címen megírható munkájához. Össze is gyűjtött vagy 150 magyar vonatkozású művet a XV. század végétől a XVIII. századig. A kéziratban elkészült munka azokra a mozzanatokra van tekintettel, amelyek az angol népnek Magyarországról alkotott képzeletét (nem tudását) befolyásolták.”²

A témát örökre elejtette, kivéve egyetlen alkalmát, amikor 1939 karácsonyán a Magyar Nemzetben Pivány Jenő angol hungarica-gyűjteményéről írtam, örömmel tért vissza a témára *A világ kakasviadala* c. cikkében, ennek bevezetőjében megemlítve engem, ezzel is jelezve első beszélgetésünk tartalmát:

„Igen nagy érdeklődéssel olvastam a Magyar Nemzet karácsonyi számában Gál István cikkét Pivány Jenő magyar vonatkozású angol könyvgyűjteményéről. A cikk több volt, mint egy gyűjtemény ismertetése: igyekezett alapvonásaiban bemutatni az angol irodalom magyar vonatkozásainak történetét. Csakugyan igaza van Gál Istvánnak, a külföldön a magyarságról kialakított kép is a szellemi honvédelem körébe tartozik. Ezért nem lehet egészen érdektelen ennek a képnek a története sem. Mit tudnak a régi angolok Magyarországról? Mit tudott a magyarokról Shakespeare kora? Erre a kérdésre feleletet ad a régi angol földrajzi könyvek Magyarországról szóló fejezete. A XVII. század első felében egész sereg földleíró könyv jelent meg Angliában — ez az az időpont, amikor az angol nép nemcsak ösztönszerűen, hódítás- és kalandvágytól hajtva fordul a megnyíló messzeségek felé, hanem tudatosan is, a megismerés által is saját szférájába akarja vonni a távolokat. E XVII. századi angol földrajz-könyveknek Magyarországról szóló fejezetei nagyjából egyeznek egymással, akár idegen nyelvből fordították, mint Botero (1602), Boemus (1611), Mercator (1636) művét vagy a *Microcosmos* c. könyvet (1621), akár angolok szerezték, mint Stafforde (1618) és Speed (1631) munkáját. A szerzők, úgy látszik, meglehetősen kritikátlanul átvették egymás adatait. S amit így egymástól eltanulnak, bizony eléggé meglepő — például abban valamennyien egyetértenek, hogy a magyarok a sértéseket nem torolják meg tettel, hanem csak szóval, mint a svábok Szabolcska Mihály „Salzburgi csapszék”-ében — kivéve egy sértést: ha valakire azt mondják, hogy gyáva. Ezt, írják, nem lehet másképp lemosni, mint török vérevel. Törököt ölni a legnagyobb dicsőség, a magyarok annyi tollat hordanak, ahány törököt öltek. Ezeket a tollakat a magyarok kalpagjuk mellé tűzik és minthogy hajviseletük szépségét nagyon féltik, kalpagjukat csak a legkritikább alkalmakkor veszik le. Házassági szokásaik is különösek: a nők csak egy ruhát kapnak, amikor férjhezmennek; házasságukig nem alszanak ágyban; a házasságtörőt halállal büntetik, — Erdélyről természetesen külön fejezet szól. Erdély fejedelme, mondja az egyik földrajz-könyv.

¹ A Hétfői Társaság eddigi legjobb megőrkítése: CS. SZABÓ László: Két part. Bp. 1946. Író és olvasó, Szerb Antal emléke 258—264; Turauskas, Hevesi András emléke 265—272.

² A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1929—30. tanévben. Közéleti az Országos Ösztöndíjtanács. Bp. 1931.

Bethlen, Batour, Bagour vagy Gabour, ahogy némelyek nevezik... A székelyek, írják, nem tesznek különbséget úr és paraszt között, törvényeik is a szabad Svájcra emlékeztetnek. A románok igen kezdetlegesek, jobbról balra olvasnak, mint a héberek és Jupiterre meg Vénuszra esküsznek. — Az egyik könyv az ősmagyarokról is tud, akik Ázsiában éltek, a tenger partján. Bálnákra és korallokra halásznak és egy Mor nevű halra, amelynek az a szokása, hogy kijön a vízből, felmászik a sziklákra, de mielőtt a csúcsára érne, lezuhan és szörnyet hal. — A »Négy lábú Állatok Története« című könyv tud egy magyarországi állatról, amely a menyéthez hasonlít, de lehellette, ha alvó ember arcát éri, mérges hatású. Az állatot furcsa módon Unckennek hívják — mint németül a varangyot. A könyv nyilván félreértette eredetijét. Merlin 1732-ben megjelent bányászati szakkönyvében sokat ír a magyarországi bányákról és itt említi a bányadémonokat, akik kis szerezsen gyerekek képében szoktak a bányászok előtt megjelenni, de sok zavart nem okoznak. — Sok szó esik a régi könyvekben Magyarország természeti kincseiről, gazdagságáról is. Ők is ismerik a, gondolom, humanista eredetű mondást, hogy a Tisza kétharmadrésze víz, egyharmadrésze hal. Csodálatos folyóckról tudnak, amelyek a vasat rézzé változtatják. S a magyar bortól rögtön részeg lesz, aki iszik belőle, mert kénes források közelében terem. — De a sok együgyű legenda mellett a régi angolok nem maradtak érzéketlenek Magyarország tragédiája iránt sem. A török háborúk eseményei, az erdélyi fejedelmek harca a vallásszabadságért, állandóan foglalkoztatja az angol közvélelényt. Az egyik földrajzkiadványban ezt a számunkra szomorú hasonlatot olvastam: »Magyarország a világ kakasviadalának színtere. Évente legalább egyszer nagy viadal van itt s vagy az egyik vagy a másik fél elnyer valamit a legyőzött területéből...« — A földrajzkiadványok kívül sokat olvashatunk Magyarországról azokban a gyűjteményes művekben, Theátrumokban, Tükörben, amelyeket a XVIII. század annyira szeretett. E könyvek tanulságos történetek véget nem érő felsorolásával mutatják be a Gondviselés kifürkészhetetlenségét, vagy az Isteni Igazság különös útjait, vagy azt, hogy mindig bűnhődik, aki a protestánsokat üldözi, vagy az utóbbi esztendőket nevezetes eseményeit, vagy egyszerűen a híresebb gyilkosságokat. Valamennyi ilyen mű sokat ír Mátyás királyról, »a villámlo atya mennydörgő fiáról«, Hunyadi László tragikus haláláról, Kinizsiről, aki az árulókat arra kényszerítette, hogy megegyék egymást. De leggyakrabban e könyvekben Kerecsényi László szerepel, aki Gyula várát árulással átadta a töröknek s kit a törökök szöges hordóban legurítottak a hegyről — ez a büntetés nagyon megfelelő lehetett a kor ízlésének. Tudnak a várnai csatáról, Dugovics Titusz hősiességéről és a török—magyar háborúk egyéb eseményeiről is. — A felsorolást még sokáig lehetne folytatni, különösen ha bekapcsolnók azt a fantasztikus Magyarországot is, amely a kor regényeiben és színdarabjaiban szerepel. Aki ismeri az akkori angol irodalom csekély terjedelmét, azt meglepi, mekkora szerepet játszott benne ez a kicsi és távoli és sorssujtotta föld, Magyarország. A XVIII. században azután alig esik szó Magyarországról és csak a XIX. század elején csak nagy-lassan kezdik újra felfedezni. Az önálló, függetlenségéért, létéért mártírosan szenvedő Magyarország közel állt a régi Anglia szívéhez — a más nemzet árnyékában csendesen élő XVIII. századi Hungáriáról megfeledkeztek.»³

Huxley és a Bloomsbury Group tolmácsa. Az Ösztöndíjtanácsnak írt már idézett jelentéséhez még a következőket fűzi: „Olvasta az angol irodalom régi és modern jeleseit”. Ezeknek a londoni esti olvasmányoknak az eredménye a *Hétköznapiak és Csodák*, voltaképpen a modern angol irodalom legintellektuálisabb csoportjának, a Bloomsbury Groupnak együttes magyar bemutatása. Hogy történelmi távlatból milyen fontosnak tartják Szerb Antal korai magyar nyelvű kalauzozását a korabeli irodalomról, arról a magyar származású angol Nöbel-díjasnak, Gábor Dénesnek a Huxley Emlékkönyvbe írt vallomása adja a legjobb értelmezést. A következőket írja Huxley közép-európai hatásáról és Szerb Antal apostoli szerepéről vele kapcsolatban:

„Aldous Huxley élethosszig tartó hatása rám a húszas évek közepén kezdődött Budapest és Berlin közötti számos utazásaim egyikén. Rövid esszéi és korai regényei elektromos sokként hatottak rám és közép-európai intellektuel kollégáimra, különösen hazámban, Magyarországon. Ne felejtsük el, az utolsó nagy angol siker Közép-európában Huxley előtt John Galsworthy volt, akinek patriciusi jellemei pénzt csinálnak, házakat építenek, jótékonyági egyesületeket szerveznek és kevés időt fordítanak melankólikus szerelmi afférjaikra. De úgy tűnt, hogy sohasem beszélgetnek szellemi dolgokról, sohasem élveznek muzsikát. Most hát végre itt volt egy intellektuel, akárcsak mi magunk, csak hogy még bonyolultabb, és egy olyan angol társadalom, amelynek létezését sosem tételeztük föl Galsworthy, Wells, Shaw, sőt D. H. Lawrence olvasása nyomán, amelyben ugyanazokat a dolgokat tárgyalták meg, mint mi a kávéházakban; egy vérbeli intellektuális társadalom, amelyben az ördögi könyvkiadó, vagy műkereskedő volt az egyetlen üzletember. Nem csoda, hogy azonnal szívünkbe fogadtuk; fiatal természettudós

³ Magyar Nemzet 1939. dec. 28.

kollégáimnak még más okuk is volt, hogy szeressék. Itt volt végre egy író, aki a természettudományról is tudott írni anélkül, hogy fölingerelt volna bennünket. Hatalmasan megragadott bennünket, minékünk viszont a kortárs világra semmi hatásunk nem volt. Az a fajta közép-európai, aki Aldous Huxleyt tudta olvasni és élvezni 1933 előtt, emigrációra vagy gázkamrára volt itélve. A kimagasló fiatal magyar regényíró és irodalomtörténész, barátom, Szerb Antal, egyike az elsőknek, aki Huxley egyedülálló szerepét a kortárs irodalomban fölfedezte és híret elterjesztette, megsemmisítő táborban halt meg. De voltak mások, akik aztán hatottak a világra, bár nem úgy ahogy Huxley kívánta volna. A briliáns magyar négyes, Szilárd, Wigner, Neumann és Teller, akiknek nagy részük volt az atom- és hidrogénbombában, mind nagy olvasói voltak Huxleynak, ezek követték is eszméit a Brave New Worldig, de nem az Ends and Means-ig.⁷⁴

Az erdélyi irodalomtörténeti pályázat. Első találkozásunk fő témája nyári erdélyi látogatásom volt. Az *Erdélyi Helikon* magyar irodalomtörténeti pályázatára akkor futottak be a pályaművek és a fő lektor, Molter Károly hegyoldali nyaralójába egyik augusztusi este akkor toppantam be, mikor a paksaméták kibontásával foglalkozott. Vacsora utáni szórakozásként kezembe adta a kéziratokat, hátha fölismerem a jeligék mögött a szerzőket.⁵ Egy kézirat stílusával, modernségével és alaposágával messze kivált a többi közül. Nem volt nehéz ráismerem Szerb Antal már publikált műveinek nagyobb gonddal és magasabb igénnyel megírt tökéletes másaira. Szerb Antal nevét akkor Erdélyben még senki sem hallotta, azok a folyóiratok, melyekbe ő írt, csekély számú tudósok íródtak és szellemtörténeti jellegük miatt még a diákoknak sem ajánlták őket az egyetemen. Szerbnek kereken megmondtam, hogy Marosvásárhelyt felismertem a pályázatra beküldött remekművét. Kezdetben szerénykedve, pirulva fogadta gratulációm, de aztán hamarosan a többi pályamű színvonala iránt kezdett érdeklődni. Vitathatatlan fölényben volt a többi fölött, úgy hogy a pályázat és a megbízás elnyerése biztos volt. Molteren kívül még Makkai Sándor és végső fokon Babits Mihály tartozott a bizottságha mint döntőbíró. Mindenesetre a kéziratok beérkezése és a megbízás megadása között eltelt tanévben Szerb Antalnak nem sok módja és ideje volt komolyan felkészülni a mű megírására. Hálából a jó híret engem kért föl munkatársának. Nem kapott tanulmányi szabadságot és napi robotmunkáját kellett végeznie a Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában. A déli órákban az Országos Széchényi Könyvtárból vittem neki a legfontosabb anyagot. Ennek rostálásában Halász Gábor volt az ő irányítója és az én segítségem. Halász révén kapta meg így mindazokat a könyveket és különnyomatokat vagy folyóiratszámokat, melyekre szüksége volt műve megírásához. Akkoriban Németh László kis szobáját béreltem, alapvizsgámra készültem, mellékkeresetre időm nem volt, így Szerb Antal havi támogatása bibliográfiai és könyvtári segédmunkám fejében a legjobb időben ért. Az alábbi leveleiben sürgette legalább írásbeli közreműködésemet a függelékben elhelyezett utolsó fejezethez a szomszédországok magyar irodalmáról:

Kedves Pista,

Budapest, 1933. szept. 21.

igazán nem azért adtam neked a telantumokat, hogy ilyen hamar visszaküld. Most, ha legközelebb hozzám fordulsz, azt fogom neked mondani, amit Bródy Sándor mondott a fiatal újságíróknak: Maga csirkefogó, magának nem adok, maga múltkor is visszaadta.

Minden frazís nélkül nagyon búsulok, hogy még nem jöhetsz vissza. Önző okokból is, művem bibliográfiája nagyon meg fogja érezni távollétedet. Az irodalomtudományi társaságban is szükség volna rád. Tegnap tartottuk az első ülésünket, egyelőre csak egy vendéglőben, mert még nem vagyunk jóváhagyva. Halász Gábor adott elő igen gyönyörűen és utána egy eléggé nívós vita volt.

Én nyáron voltam Erdélyben és Debrecenben. Nem tehetek róla, nekem az erdélyiek határtalanul tetszettek és rég nem éreztem olyan jól magam, mint közöttük. Sokat emlegettünk Téged, Kovács Lászlóval, Koóssal (sic!), meg mindenkivel.

⁴ Aldous Huxley 1894–1963. A memorial volume. Edited by Julian HUXLEY. London 1965. 66–67.

⁵ Az egykorú jelentések a pályázatról: *Erdélyi Helikon* 1932. 442–457, 574–575. — Újabb anyagközlés: Szerb Antal Magyar Irodalomtörténete. Egy pályázat dokumentumaiból. Igaz Szó 1970. 109–121. — MOLTER Károly visszaemlékezése látogatásomra: *Egy irodalomtörténeti történet*. Útunk Évkönyv 69. Cluj 1968. 54.

(„1931 nyarán ebben az emberektől elkülönült környezetben a Helikon irodalomtörténeti pályázatára beérkezett pályaműveket bírálhattam. A munka neheze: a jó pályaművek közül a legjobbat, a Helikon elképzelésének legmegfelelőbbét kiválasztani. Egy este, petróleumlámpagyújtás után, egy ismeretlen fiatalember lépett be egyetlen szobánkba. Bemutakozott, magyarországi irodalomszakos egyetemi hallgató volt, és fél-napig kóborolt, amíg a hegyek közt ránk talált. Munkám után érdeklődött, természetesen a pályázat is szóba került, és félelszaka ez volt a főtémánk.” Molter további közlése téves.)

Nagy művem úgyszólván kész van. Már csak Erdély hiányzik belőle. De így is azt hiszem elkészült, és nagyon ideges vagyok. A következményektől is nagyon félek. Azt hiszem, súlyos testi sértések fognak érni.

Nagyon szeretném, ha egy kicsit részletesebben megírnád, mi van veled és nem segíthetek-e neked valamiben. És mikor szándékozol visszajönni?

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

Édes Pistám,

Budapest, 1933. október 1.

egy nagy szívességre szeretnék megkérni. Ha itt volnál, bizonyára bősz bibliográfiát tudnál nekem szolgáltatni a Felvidék irodalmi viszonyaira vonatkozólag és én magam utána járhatnék a dolgoknak. De minthogy sajnos nem vagy itt, és az időből és főképp a türelemből és munkaenergiából rettenetes módon kifogytam, arra szeretnék megkérni, írd meg te könyvem számára a Felvidékről szóló bekezdést, ha betegséged meg nem akadályoz. Mindössze egy bekezdésről lenne szó, de legfeljebb annyiról, mint ez a levélpapír-oldal. Írd meg, kicsoda folyóiratok működnek, melyik napilap foglalkozik irodalmi kérdésekkel és kik a felvidéki magyar irodalom legfontosabb nevei. Ill. írd, amit gondolsz, ahogy egy vázlatos és esztétikai ítéleteket mellőző „kitekintésben” szükséges. Ha nem írhatod meg, vagy nincs kedved hozzá, kérek írj azonnal, hogy más irányba tájékozódhassam. A dolog eléggé sürgős.

Ne haragudj, hogy betegségedben is zaklatlak, de olyan nélkülözhetetlen vagy.

Szeretettel ölel,

Szerb Antal

Gazember, nem feleltél a múltkori levelemre.

*Szerb Antal beszéde a zsarnokölés jogáról és a magyar szabadságról 1934. márc. 15-én. A Magyar Irodalomtörténetben való közreműködésem alkalmat adott arra, hogy Szerb iskolájának, az egykori akkori vezető fővárosi kereskedelmi iskolának életébe bepillantást nyerjek. A Lajta Béla által 1909 és 1913 között a skót Mackintosh házaspár stílusában épített impozánsul modern iskolája az akkori magyar iparosítást igénylő feudális körök és a minden irányban való külkereskedelmet sürgető kapitalista vezetők dédelgetett intézménye volt. A tanulmányi felügyeléségen Szendy Károly, Éber Antal, Bánóczy László és Dengl János neve szerepel, a tanulmányi ösztöndíjakat adományozók között József, Frigyes és Albrecht főherceg, Bethlen István, Eszterházy Mór, az Almássy, Jósika, Wenckheim és Zichy grófok, valamint Dréher Jenő és Stühmer Frigyes az irredenta sajtó irányítójával Légrádi Ottóval együtt. Ugyanakkor azonban John Flounoy Montgomery amerikai követ is megjelent az iskolában, hogy kiossa az USA és Magyarország gazdasági, történelmi és művelődési kapcsolatairól szóló pályázat díjait (Szerb Antal le van fényképezve vele), de ami még szokatlanabb: 1935-ben bevezették az orosz nyelv tanítását és pályázatot tűztek ki „Oroszország mai viszonyainak befolyása gazdasági életére” címmel. Szerb Antal itt jelentékeny kollégák társaságában tanított, Kováts Albert, Németh Sándor, Raith Tivadar, Vécsey Jenő és Vincze Géza (Ady rokona) a vezető tanárok. Szerb Antal „bölcsészettudor” 1932–1942-ig szerepel az Intézet értesítőjében gyakrabban, de voltaképpen 16 évig tanított. Ő volt az önképzőkör elnöke, és ilyen pályázatokat tűzött ki: Erdély és a vallásszabadság, Gerhart Hauptmann, A XIX. századi angol irodalom egyik nagyjának jellemzése. Ő maga háromszor szerepelt az iskola ünnepélyein, 1933. november 5-én az Arany János emlékünnepeleken, ahol valószínűleg *Arany János és Európa* című esszéjét olvasta fel, 1934. március 15-én és 1936. október 6-án az aradi vértanúk emlékünnepeleken ő az ünnepi szónok. Március Idusán tartott beszéde a korabeli antifasiszta magyar megnyilatkozások között is kivételes helyet foglal el. Ünnepi beszédének a zsarnokölés jogát proklamáló példátlanul bátor és vakmerő első fele az antik és az angol irodalom nagyjainak nézeteit visszahangozza, második fele pedig kortárs gondolkodóknak, elsősorban talán Prohászka Lajosnak történetfilozófiájából meríti nomenklatúráját. A mindaddig az iskolai értesítőben lappangó beszéd java szövege a következő:*

„Március tizenötödike, a magyar szabadság-eszme legfőbb ünnepi dátuma, csodálatosképpen egybeesik a szabadságnak egy ősbib és egyetemesebb dátumával. Március tizenötödike, március idusa volt az a nap, amikor a szabad római köztársaság rajongó hívei, Brutus, Cassius és társai, a Forumon törzsűrészekkel kivégezték Caesart, a zsarnokot. Ezt a napot ünnepli kétezer éve legendaépítő történelem, költészet és tragédia. Nem tudom, véletlen volt-e, hogy a magyar szabadság szimbolikus napja egybeesett a világszabadság ünnepével, de úgy képelem, ez nem lehetett pusztán véletlen. Ezzel is hangsúlyozni akarjuk, hogy a magyar szabadság

ügyében az egész emberiség ügyéről van szó, hogy a magyar nép, amikor a szabadság harcosául szenteli fel magát, a legnagyobb és legszebb európai hagyomány útjára lép, a fehér ember ősi titkos vallásának szertartását celebrálja, bemutatja áldozatát a Szabadság-istennő előtt.

Mint minden, ami nagyszerű építő eszme az emberiség életében, a szabadság kultusza is a klasszikus ókorból ered. A szabadság a görögöknél a zsarnok gyűlöletét jelentette és a felszabadító tett a zsarnokgyilkosságot. A nagy tragédiáiról, Euripides, a zsarnokgyilkost a mithikus hősközhöz hasonlítja, akik dúló szörnycetegektől szabadították meg az országot és az isteneknek tetsző áldozatot mutattak be. Harmodios és Aristogeiton, mikor megölték Athén zsarnokát, mirtuszlombok közé fonták be szabályjukat és a nép félistenként imádta őket. A középkor, mikor keresztényi irányban továbbépítette az antik eszmevilágot, nem vetette el a zsarnokgyilkosság erényét. Aquinoi Szent Tamás Summájában a zsarnokgyilkosságot megengedhetőnek mondja. Az olasz renaissance kis városállamaiban, hol hatalmas emberek mindegyre korlátlan hatalom kiépítésére törekedtek, egymást érték a zsarnokgyilkoságok és az összeesküvők még a külső formák betartásában is igyekeztek minél hívebbek maradni a klasszikus ókorból rájuk hagyományozott mintákhoz, ezzel is hangsúlyozva, hogy itt nemcsak egy egyszerű cselekedetről van szó, hanem egy ősi szertartás teljesítéséről, mert a zsarnok megölése szent és Istennek tetsző dolog.

Később, a XVII. és XVIII. század folyamán a szabadság kultusza, ez a legmélyebb európai hagyomány, kiszélesedett az emberi jogok tanává és a zsarnokgyilkosság egyéni aktusát elharmályosította hírnévben a nagy nemzeti zsarnokgyilkosság az angol és azután a francia forradalom. A mi márciusi ifjaink, amikor a mozgalmat megszervezték, már a forradalmi törvényt láncába kapcsolódtak be; előttük álltak az angol és főképp a francia mintaképek és ők híven követték utasításait. Tisztában voltak vele, hogy »Európa színpadán« szerepelnek és hogy méltókká kell válniuk a nagy közös európai hagyományokhoz...

A mi számunkra a márciusi napok hősközlendületbe kívánczó lendülete egy embernek a glóriájába sűrűsödött össze, a csodálatos költőbe, aki oly fiatalon halt meg, hogy alakja örök ifjúságban él örökre közöttünk. Március tizenötödike Petőfi Sándor évről évre megismétlődő emlékünnepe. A mi szabadsághősünk nem volt véreskarú zsarnokgyilkos, mint az antik Harmodios és Aristogeiton, nem volt diadalmas seregek zordon parancsnoka, mint az angol Cromwell és nem borul föléje a guillotine kísérteties fenyegető árnya, mint Danton és Robespierre fölé. A dalolólelkű magyar nép szabadsághőse a költő, kinek versében ezerszínben tükrözik a lélek, mint a magyar tóban, a Balatonban, az ég. A szabadság hangja csak egyik hang volt a lantján, de a legmélyebb, a legzengzetesebb.

Petőfi számára a szabadság vallásos élmény volt. A szabadságot lelke istenének és istennőnek nevezi verseiben, nagyszerű és véres istennőnek rajzolja, aki örömmel veszi át a költő levágtott fejét, melyet álmában a költő maga nyújt át neki. Petőfi számára a szabadság-istennő nemcsak költői szóvirág volt, nemcsak „megszemélyesítés”, mint amilyenről a stilsztikában tanulunk, hanem élhető valóság, mint a görögök számára a görög istenek. Isteni valamit jelentett, amelyet nagyobb, elevenebb tüllel lehet és kell imádni, mint a leányt, ki szívén az istenivel osztozik, a szabadságistennő az, akiért élni egyedül érdemes és akiért meghalni, messze hegyek közt, futó országúton a lemenő napban, barbár lándzsák hegyén, rohanó lovak patája alatt, egyetlen férfihoz méltó halál.

És a magyarság szankcióját, isteni elhivatottságát, elsőségét a nemzetek sorában Petőfi szemében az adja meg, hogy a magyar a szabadság nemzete. A magyarság történelmi hivatását abban látja, hogy a szabadság ügyét diadalra vigye. 1849-ben, mikor Európa csendes, köröskörül elültek forradalmi és a magyar egymaga vívja kétségbeesett harcát, Petőfi így énekel:

Ha a mi fényünk nem lobogna
A véghetetlen éjen át,
Azt gondolhatnák fönn az égben,
Hogy elenyészett a világ.
Tekints reánk, tekints szabadság,
Ismerd meg mostan népedet:
Midőn más könnyet sem mer adni,
Mi vérell áldozunk neked.

És ez, értsük meg, Petőfi testamentuma. Ha megértjük, mit jelent Petőfi eszméje ma és szívünkbe zárjuk, méltón ültük meg emlékének ünnepét.

Az emberiség mozgató nagy eszméinek van egy közös sajátosságuk: hogy nem egyértelműek. A szabadságesszme koronként mást és mást jelentett, sőt egyazon korban, egyazon mozgalomban is sokféle értelme van. Petőfi számára a szabadságesszme például jelentette az általa zsarnoknak tekintett királytól való elszakadást, jelentette a polgári szabadságot, mely törvényelőtti egyenlőségben, sajtó- és szólásszabadságban nyilvánul meg, és jelentette az elnyomottak, a

jobbágyok felszabadítását. Nincs még egy eszme, mely annyi véres és hiábavaló áldozatot követelt volna, mint a szabadság. Sokszor véres és durva csőcselék húzta kocsját és szent nevét a rablás és bosszúállás ösztöneinek elorcázására használták. Sokszor annyit jelentett, hogy a nemzet másik részének rovására építi ki és korunk nagy diktatúrái mind a szabadság nevében jöttek létre. A szabadság fogalma soha olyan tisztázatlan és bizonytalan tartalmú nem volt, mint napjainkban. Sokan, a legjobb lelkek közül, csömörrel fordultak el tőle, mikor látták, mennyien élnek vissza egykor ragyogó nevével, úgy, hogy egy baráti nép vezére azt mondhatta, hogy a szabadság oszlásnak induló hullá.

Mi nem mondhatjuk ezt. Nálunk a szabadság megtagadása magyarvoltunknak a megtagadása volna. A mi történelmünk nagy pillanatai sokkal szorosabban egybeforrtak a szabadság glóriájával, semhogy megtagadhatnánk a szabadságot. Vele együtt történelmünket kellene lábbal tiporni.

Mi a szabadság? Nem tudjuk megmondani, mint ahogy nem tudjuk megmondani, mi az életünk értelme. Csak érezzük. Érezzük minden tavasszal, amikor kozmikus erők vivják a természet nagy szabadságharcát, hogy bennünk is van valami, ami áradó folyókkal és meginduló forrásokkal rokon, valami ami nem ismert korlátokat és a napugár útján halad a végtelen felé. Kérdezzék meg az alkotó művészeket, akiknek látnoki intuíciója messze előre száll a gyalogló kor előtt, kérdezzék meg a jövőendő szálláscsinálóit: mind azt mondják, hogy a szabadságnak valami új értelme van születőben, valami, ami szélesebb és emberibb lesz minden eddigienél.⁹⁶

„Egy óra Szerb Antallal” — interjú a prágai Új Szellemnek. Szerb Antal segítőkészsége sosem ismert határt; amikor 1934-ben csaknem egy évig betegeskedtem, azzal unszolt a kórházból való kijövetelre, hogy már tartogat tanítványt.

Kedves Pista,

Budapest, 1934. márc. 10.

Kérlek írd meg, mikor szabadulsz már ki. Egy tanítványról volna szó, németre kellene okítani — ha hamar kijössz, fenn tudom neked tartani.

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

Budapest. V. 11.

operációidról semmit se tudtam; nemsokára ki fogok jönni hozzád. Addig is: regényem még nem jelent meg, ellenben az irodalomtörténet valószínűleg könyvnapra jön és gyönyörű lesz. Majd hozok belőle.

Gyógyulást kíván és sokszor ölel

Szerb Antal.

A Révai-cégnél történt, ahol az élelmes fiatal igazgató Lantos Kálmán a jó öreg radikális Braun Róbert mellett a kortárs nyugati külföldi irodalmak lektoraként Szerb Antalt alkalmazta. A Magyar Irodalomtörténet első erdélyi kiadásának pesti szedését és nyomását a Révai végezte, ennek indexét is én állítottam össze. Szerb lektori jelentéseiből viszont nemcsak egy új könyv ötlete támadt, hanem a jelentések részbeni felhasználásával maga a könyv anyaga is hamar elkészült. Bámulatosan rövid idő alatt, talán három hónap alatt fejezte be a modern regény első magyar összefoglalását, a *Hétköznapiak és Csodákat*. Persze ennek a korrekto-ra is — mondanom sem kell milyen élvezettel — én voltam. Szerb Antal a pályadíj elnyerése után hivatalos vendég volt Kolozsvárott és Marosvécsen. Az erdélyi történelmi levegő és környezet mérhetetlen hatást gyakorolt rá. Részvetele az *Erdélyi Helikonban*, majd barátsága az erdélyi írókkal új korszakát jelentette életének. Nemzedéke vitájában a *Válaszhoz* csatlakozott, nem csekély részben Tamási, Illyés és Németh László iránti nagybecsülése következtében. Bár a legnagyobb élő magyar költőnek tartotta Babits után József Attilát, a *Szép Szóba* nem dolgozott. Bóka adys stílusa és önértetes föllépése nem tetszett neki, patetikusnak, bombasztikusnak tartotta: *Budapesti Kalauzában* célzást is tett az *Apollo* I. számában megjelent tanulmányára a budapesti szociográfiáról. A II. kötetben megjelent Bartóknak és Kodályynak ajánlott nagy óda azonban levette lábáról, idézte is mindjárt a *Magyarságtudományban* megjelent Horatius-ismertetésében. A *Századvég* transzponálva azt a találkozást örökíti meg, amelyről Bóka is részletesen írt visszaemlékezésében Hevesi Andrásra. Itt én hoztam össze a Hétfői Társaság esszéíróit az *Apollo* alapítóinak egy részével (Bóka, Keszi, Mészáros). Amikor

⁹⁶ Budapest szfv. VIII. kerületi községi gróf Széchenyi István felső kereskedelmi fiúiskola (VIII. ker. Vas u. 9—11.) értesítője. 1934—35. 65—69.

1937. febr.-ban a Prágában induló kétheti *Új Szellem* c. folyóirat budapesti szerkesztője lettem, a *Nyugat* utáni generáció írói közül először övele csináltam az alábbi interjút.

A főszerkesztő Szvatkó Pál pesti és párizsi diákkorában jól ismerte Szerbet, akinek magyar irodalomtörténete és modern regényelmélete talán még Némethnél és Illyésnél is nagyobb hatást kellett a csehszlovákiai magyarság körében is.

Kedves Pista,

Budapest, 1936. dec. 12.

a legkomolyabb szándékom mielőbb kézirattal kopogtatni be az Apollo szerkesztőjéhez; de pillanatnyilag semmi sincs készen és nem is hiszem, hogy a közeljövőben elkészülne valami. De ígéretemről semmiesetre sem feledkeztem meg. Szvatko Palival okvetlenül szeretnék találkozni. Legjobb volna együtt ebédelni hétfőn vagy szerdán — ha ez nem megy, kedden este fél kilenctől kezdve a Centrálban megtaláltok. Várom erre vonatkozólag szíves értesítéseted; hétfőn tizenegyig az iskolában vagyok, kedden pedig tizenegyőtől kezdve — délután pedig öttől kezdve a lakásomra lehet telefonálni, ugyanoda lehet kedd reggel is.

Szeretettel üdvözöl

Szerb Antal.

A *Prágai Magyar Hírlap* 1936-os karácsonyi számában angol és francia lapok mintájára körinterjút csináltam magyar írókkal. Boldizsár Iván, Halász Gábor, Ignotus Pál, Káldor György, Márai Sándor, Sárközi György, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán és Szerb Antal nyilatkozott az év jelentős könyvújdonságairól, illetve saját kedvenc olvasmányairól. Szerb Antal ezt mondta: „Talán nem is szabadna elmondanom, de egy kézirat gyakorolta rám újabban a legnagyobb hatást: Márai Sándor új regénye, amelyet kéziratban olvastam. A címét nem árulhatom el, csak annyit, hogy ez a regény is a költő családjáról szól. A mű atmoszférája felejthetetlen és lenyűgöző. — Ebben az évben újra elolvastam Spengler és teljesen hatása alá kerültem. Hihetetlenül igazolódik minden, amit mondott s a kultúrákat ma csaknem az ő szemén át nézem”⁷

Kedves Pistám,

937. febr. 19.

nem tudom megírni a cikket — se időm, se ihletem. Majd egyszer máskor.

Szvatkó Palit melegen üdvözlöm,
ölel

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

937. II. 28.

szeretnék veled beszélni: 1., mert valószínűleg a Felvidékre megyek, 2., hogy írhatok-e Kerényiről egyúttal az *Új Szellem* számára is? Lehetséges, hogy csütörtökön d.e. mondjuk 11 felé befáradj az Ostende-kávéházba? (Rákóczy-út, az Urániával szemben.)

Szeretettel üdvözöl híved

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

Budapest, 1937. ápr. 7.

te vagy a legnagyobb szerkesztő Osváth halála óta és kellőképp csodálom diplomáciai tapintatodat is, hogy Kerényi könyvéről akarsz cikket íratni velem. Vértik a szívem, hogy ennyi nagyszerűség dacára sem állhatok habozás nélkül rendelkezésedre; de jól tudod, hogy nem értek a klasszikus filológiához és a legkevésbé sem érzem magam hivatva, hogy Kerényi művéről bírálatot mondjak. Mindenesetre meg kell előbb várnom a könyvet, azután majd beszélünk róla.

Természetesen boldogan adok tetszésszerinti számú interjút Szvatko Pali lapja számára, mielőtt meggyógyulsz — amit tegyél meg minél előbb. Cikket is boldogan adok Palinak, csak nem tudom, mit. Te talán tudnál tanácsot adni, hogy megjelent írásaim közül mit használhatna.

Kérlek, hidd el, nem rajtam múlik, hogy oly nehezen tudom szerkesztő barátaim megtisztelő sürgetését kielégíteni, hanem a körülményeken, amelyek arra kényszerítenek, hogy hosszabb és pénzkereső munkákkal foglalkozzam. Igaz, hogy nem is nagyon szeretek cikket írni és a tanulmányok korszaka úgy látszik már elmúlt számomra.

Édes Pistám, gyógyulj meg minél hamarább és jelentkezz.

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

⁷ Prágai Magyar Hírlap 1936. dec. 25.

csatolva küldöm a válaszokat. Kicsit humorizálóan sikerültek. Kérlek, ird meg, hogy betegesen irtózom a nagyképűségtől, annyira, hogy az már direkt nagyképűség, azért válaszolok ilyen viccesen, de titokban nagyon komoly ember vagyok, vagy valami hasonlót.

Üdvözöl és gyógyulást kíván,
Szerb Antal.

Irodalomtörténeted — kezdem beszélgetésünket — a csehszlovákiai magyar értelmiség jól ismeri. Azóta keveset hallottak rólad. Mit csináltál az eltelt három év alatt és min dolgozol most?

— Hogy mit csináltam? Megéltem. Mainapság mindenki mellszobrot érdemel, aki meg tud élni. Sokat fordítottam, legutóbb Rose Macaulay egy regényét. Megírtam a Hétköznapiak és Csodákat, és most fejeztem be egy regényt, a címét még nem tudom.

— Új regényed nyilván a Hétköznapiak és Csodákban ábrázolt elveidet fogják illusztrálni. Beszélj valamit azokról az új európai írókról, akiket nálunk nem ismernek.

— Inkább a saját regényemről beszélek. A legrokonszenvesebb vonása az, hogy nagyrészt Olaszországban játszódik. Ezenkívül főképp a nosztalgiairól van szó benne. A nosztalgiairól általában, arról a nosztalgiairól, ami túlmegy a honvágyon, az ember vágyán az ifjúsága után, hogy romantikus a regény. Esti olvasásra készült.

— Azt fogják Rád, néha barátaid is, hogy frivol vagy, felelőtlen vagy mint író. Szerinted mi az író feladata, hivatása?

— Mondd meg mindenkinek, akit illet, hogy én nem vagyok frivol. Én neo-frivol vagyok. Az nem ugyanaz. Az író feladata szerintem főképp az, hogy írjon. De csinálhat mást is.

— És mi a véleményed a bal- és jobboldal vitájáról? Te éppen legutóbbi könyved alkalmával voltál kénytelen tapasztalni, milyen védtelen, szabad préda az író, ha nem csatlakozik egyik oldalhoz sem.

— Igen, sajnos. Ha az ember szívvel-lélekkel az egyik oldalhoz tud húzni, az jó és olcsó. Azt hiszem, a világnézethez külön tehetség kell. Vannak emberek, akik már kész világnézettel születnek, sőt a legtöbb ember, azt hiszem. De vannak, akik egész életükben nem tudnak ilyesmire szert tenni. Hidd el, ez nemcsak az ember hibája. A világnézeteké is.

— Irodalomtörténetedben írod a Nyugat mozgalmáról, hogy nagy alakjai is tulajdonképpen el voltak maradva egy korszakkal a kortárs európai vezető szellemek modora, izlése és problematikája mögött. Hogyan látod a mai magyar szellemi életet ebből a szempontból?

— Kérlek a Nyugat áttörésekor Ignótus és társai kétségkívül meg voltak győződve arról, hogy a kor és Európa legmodernebb eszméit képviselik. Mi is ezt hisszük magunkról. Azt majd csak a fiatalabbak fogják tudni megállapítani, hogy igazunk volt-e vagy sem. Néha az az érzésem, hogy egy olyan író, mint például Márai, ma sokkal európaibb, mint az európai írók, annyira európai, amennyire egy francia vagy német nem is lehet, csak egy margóra került nemzet írója. Erről különben Dosztojevszkij is ír a Sihederben, az oroszok európaiságával kapcsolatban. Kár, hogy ti már nem olvastok Dosztojevszkijt. Az irodalomtudomány szempontjából mindenesetre előbbre vagyunk ma, mint mestereink, a németek, mert mi ott tartunk, ahol ők tíz évvel ezelőtt, ők viszont azóta retrogradáltak nem tudom hány évtizedet.

— A csehszlovákiai magyar irodalom szerepét miben látod? A cseh irodalmat ismered?

— Csak azt tudom mondani, ami nyilvánvaló: Erdélyben láttam, milyen beláthatatlan fontosságú kisebbségi helyzetben az irodalom — mindjárt az egyházi szervezet után jön építő és fenntartó fontosságban. A szlovenszkoói irodalomnak is azt a szerepét kell majd betöltenie a saját hazájában, amit az erdélyi teljesít. Úgy látom, a szlovenszkoói irodalom szelleme józabb, romantikátlanabb, kiábrándultabb, mint az erdélyi. Ebben az eredendő táj- és népkülönbségen kívül talán a cseh kultúrzsomszédság is szerepet játszik, ugy-e?

— Látod értelmét a mi középeurópai kultúrközeledésünknek?

— Én elhittem nektek, hogy van valami közös szellemiség a keletközépeurópai népekben és hogy ezen az alapon egyszer megtalálhatnák egymást. Azt hiszem, a legjobb munkára vállalkoztatok, amikor ennek az egymásratalálásnak az útját akarjátok előkészíteni.⁸

Kerényi Károly. Szerb régi barátjával Kerényi Károllyal *Utazás és holdvilág* c. regénye miatt feszült viszonyba került. Meg volt lepve mikor a régi barátságot visszaállítandó fölkerítem, hogy ő írjon az *Apollon*nak Kerényi Bécsben megjelent első gyűjteményes tanulmánykötetéről, az *Apollon*ról.

⁸Új Szellem (Prága) 1937. jún. 1. 10—11.

Kedves Pistám,

Budapest, 1937. V. 11.

köszönöm gratulációdat; ebben a korban már jól esik az ilyesmi.

Az erdélyi kérdésről nem írhatok, két egyheti ott-tartózkodás (és azalatt is mással foglalkoztam) nem jogosít fel. Ellenben a hatalmas Kerényi-esszé már készül (a fejemben.) Mikor jelenik meg a legközelebbi Apollo?

Remélem, a kórházat éppen és egészségesen fogod elhagyni és mielőbb látlak.

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

itt küldöm két példányban az ígért Kerényiről szóló cikket, egyet az Apollonak, egyet az Új Szellemnek. Nyugtasd kérlek a vételét.

Mikor jelensz meg? Hogy vagy?

Ölel

Szerb Antal.

Az *Apollo*-ban megjelent cikk befejezéséből idézem:

„Tudományos szempontból ez a központi problémája: kik voltak a görög istenek? Vita nélkül elvet minden pszichológiai magyarázatot, a múlt század és a pozitivizmus minden törekvését, hogy megértsék, hogyan találták ki a görögök az isteneiket vagy hogyan fejlődtek ki azok alapvető adottságokból. Mert Kerényi szemében kétségtelen, hogy a görögök nem találták ki és nem is fejlesztették ki isteneiket, hanem felismerték őket. A görög istenek szerinte valóságosak, a kozmosz plasztikus formákba látott örök létalakjai. (Kerényi realista, a szó scholasztikus értelmében, az ideák valósággal léteznek és az istenek az ideáknál is létezőbbek). Az ó-filológusok ezt eddig azért nem voltak képesek megérteni, mert nem voltak tárgyak megszállottjai, mai ésszel akarták az antikvitást megérteni. De a Megszállott Tudós, éppen megszállottsága révén, úgy látja a kozmoszt, mint a görögök — és felismeri benne a görög istenek konturjait.

To burn always in a hard, gem-like fire, mindig kemény, drágaközszerű lángban égni, — ezt a követelést állította fel a Kerényivel ókorszemléletében is rokon Walter Pater. Kerényi megvalósítja ezt a követelést, mindig és fáradhatatlanul fehér izzásban van, a szellemi megszálltság hideg eksztázisa árad, magával ragadó erővel, írásából. Ez a csodálatos benne és a jövőendő vallástörténete számára vallástörténeti eredményeinél is tanulságosabb lesz ő maga, mint vallástörténeti jelenség.

Először azt mondtuk, megszállottságában az alkotó művésszel rokon. De közelebbről nézve, megszállottsága inkább a vallási génuszra emlékeztet. »A tudós élete, — mondja ő maga, — amelyet az állandó megragadottság jellemez, magában is már vallásos élet — ha vallásos életnek nevezünk az olyan életet, amely választó és választott istenek, eszmék, feladatok, igazságok iránt való odaadásban életik.« Meg is fordíthatjuk a gyanakvó ellenvetést és azt kérdezhetjük: Valóban oly nagy veszedelem volna-e, ha vallás és tudomány illymód egymásra találának?»⁹

Utolsó emlékek

Kedves Pistám,

Budapest, 1938. VII. 8.

☞ nagyon örültem híreidnek. A *Nouv. Revue*-ben megjelent cikkemet nem tartom nagyon sikerültnek, magyar fogalmazványa nincs is meg nekem. Akkor már inkább ajánlanám a *Nyugat* 1937 októberi számában megjelent Babits-tanulmányomat, (ugyancsak a versekről) ami azt hiszem jobb írásaim közé tartozik.

A viszontlátásig sokszor ölel

híved,
Szerb Antal

Később még egy nagyobb tanulmányt is írt nekünk, *A világvárosi embert*, az lett volna a XI. kötet vezércikke, de az akkori sajtótörvény következtében megszünt lapban már nem jelenhetett meg; tanulmánykötete harmadik kiadásában látott először napvilágot. Babits halála után a Babits-Emlékkönyvbe természetesen ő írta meg Babits viszonyát az angol irodalomhoz. Bár a rövid munkát hirtelen kellett összecsapnia, minden lényeges benne van ebben az esszéjében. Saját magam *Babits és az angol irodalom* c. disszertációmban aztán rész-

⁹ Apollo VII. (1937.) 192—194.

letesen is kidolgoztam a témát, összegyűjtve Babits családtagjaitól, barátaitól, tanítványaitól, nem utolsósorban Szerb Antaltól magától olyan adatokat is, amelyek teljesebbé tették a képet.
Disszertációd megküldését Bp. 942. XI. 3.

hálásan köszönöm.
Szerb Antal

Végül itt közlöm Szerb Antal egyik legvidámabb szövegét, az angol nonsense-versek min-tájára írt világföldrajzát, egyik nálam megmaradt írásbeli emlékéét, amely eddig csak híreről volt ismeretes irodalmi körökben:

Szerb Antal: Földrajz

Ó hegyek, erdők, szigetek,
A szívem ó a tettek,
Ó tundrák, steppék, gleccserek,
Ó yellowstonei gejzerek,

Ó dunántúli csermelyek,
Ó délfrancia perjelek,
Ó lankák, halmok, angolok,
Ó sok szép távoli dolog.

Az Ile de Francenak ligete
És Madagaszkár szigete,
Ó fjordokról hozott fotok,
Ó Lofotok, ó Lofotok!

Ceylon mellett a gyöngyhalász
Hálójával gyöngyöt halász,
Dakotában nő a kalász,
Singapooreban sárga a láz.

Orkney mellett nagy a vihar,
Ott él a cet fiaival,
Vikingeknek látom hadát,
Ó Hebridák, ó Orkadák!

És Kashmirban sok sál terem,
Deccanban szép a szerelem,
Hol halk a parszik dala már,
Ó Malabár, ó Malabár!

Tasmániában él a kivi,
A vámpír népek szívét szivi,
A kolibri picit pipi,
Ó Missuri-Missisipi,

Földünk leghosszabb folyama!
Nincs messze már Yokohama,
Hol sárgáknak se szeri száma,
Ó a szent hegy, a Fujijama!

És az ausztrál szigetvilág,
Az a nekem való világ,
A szigetek talpa korál,
Zöld tetején aranykor áll

Banánok, tejfák és a szágók,
Tűzszín legyek és kecskerágók,
Vulkánok füstje égre néz, —
Ó Polinéz, ó Polinéz!

De olyan vagyok, mint a mongol,
Aki a pusztákon barangol,
Nincs valutám mely lenne angol,
S nem távozhatom el e honból,
Amíg a sorsom ledorongol. —